

Аутори
Ранка Вујовић
Весна Дејановић
Владан Јовановић
Љубомир Пејаковић
др Небојша Петровић

ДЕЧЈИ РАД У СРБИЈИ

Анализа законодавства, праксе и јојавних облика дечјеј рада

Издавач
ЦЕНТАР ЗА ПРАВА ДЕТЕТА
Београд, Доситејева 4
<http://www.cpd.org.yu>
cpd@eunet.yu

За издавача
Љубомир Пејаковић, директор

Уредница свих издања
Весна Дејановић

Лекторка/коректорка
Јасна Алибеговић

Дизајн и припрема
Омнибус, Београд

Штампа
Дедрапласт, Београд

Тираж
1 800

ISBN 86-83109-35-6

Штампање ове публикације омогућило је Министарство за рад, запошљавање и социјалну политику Републике Србије.

ДЕЧЈИ РАД У СРБИЈИ

***Анализа законодавства, праксе и појавних
облика дечјег рада***

Аутори
Ранка Вујовић
Весна Дејановић
Владан Јовановић
Љубомир Пејаковић
др Небојша Петровић

Београд, 2006.

САДРЖАЈ

Предговор	7
I. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ДЕЧЈЕГ РАДА	7
- Шта је дечји рад	8
- Који су најтежи облици дечјег рада	8
- Да ли је сваки рад детета везан за искоришћавање	8
- Да ли је детету забрањено да ради	8
- Шта утиче и каква је распрострањеност злоупотребе дечјег рада	8
II. МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ	9
- Глобални марш против дечјег рада	9
- Међународна организација рада - МОР	9
III. ДЕЧЈИ РАД - МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ДОМАЋЕ ЗАКОНОДАВСТВО	10
- Право детета на развој и обавезе државе	10
- Правна заштита од искоришћавања дечјег рада	12
• Услови за радно ангажовање деце/заснивање радног односа	12
• Други нарочито тешки облици дечјег рада	15
- Коментар законских одредби	16
IV. ПРИМЕНА ПРОПИСА О ЗАТИТИ ДЕЦЕ ОД НАЈГОРИХ ОБЛИКА ДЕЧЈЕГ РАДА	20
- Рад по основи запослења или другог радног ангажмана без заснивања радног односа	20
- Активности синдиката	22
- Злоупотреба дечјег рада - тешки физички послови	22
- Злоупотреба дечјег рада - прошња, продаја, подвођење, дечја проституција и порнографија	23
V. ИСТРАЖИВАЊЕ	23
- Предмет истраживања	23
- Општи циљ истраживања	24
- Посебни циљеви истраживања	25
- Циљне групе - узорак	25
- Методологија	25
- Време и место истраживања	26
	26

- Резултати и интерпретација резултата истраживања	26
• Узорак одраслих испитаника	35
• Узорак ромске деце	39
• Узорак деце из хранитељских породица	
VI. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПРЕПОРУКЕ	43
- Вођење евиденције о дечјем раду	44
- Законска регулатива	44
- Резултати истраживања о дечјем раду	
Прилог - Резултати истраживања са дескрипцијом по појединим групама испитаника	47

ПРЕДГОВОР

Ова публикација настала је као резултат истраживања које је непосредно реализовао Центар за права детета у директној сарадњи и уз подршку Министарства за рад запошљавање и социјалну политику Републике Србије - сектора за породичноправну заштиту.

Формулисање и спровођење оваквог истраживања директна је последица заједнички препознате потребе да се проблематици дечјег рада у нашој земљи приђе организовано и на начин који може да усмери конструктивну друштвену акцију.

Дечји рад као предмет истраживања сам по себи поставља бројна методолошка ограничења и то посебно у делу истраживања распрострањености и појавних облика. Реч је о феномену који истовремено може да буде довољно видљив али врло тешко мерљив зато што је у својој природи одређен интересима који не само да су неприхватљиви на нивоу морала већ и подлежу санкцијама. Када феномену приђемо из угла детета сусрећемо се са другим видом баријера. Оне су подједнако снажне и када од детета очекујемо да нам кроз своје исказе помогне у општем расветљавању проблема и када имамо сазнање да је дете непосредна жртва злоупотребе дечјег рада.

Ово је прво истраживање ове врсте у нашој земљи и као такво представља добар основ за даљи рад, било да је реч о идентификовању потребе за детаљнијим анализама или активирању непосредних мера.

Текст који је пред вама:

- пружа увид у појмовно одређење злоупотребе дечјег рада,
- кратко представља најзначајније међународне организације које се баве овом проблематиком,
- кратко представља најзначајније међународне документе директно релевантне за ову област,
- обезбеђује анализу националног законодавства с фокусом на заштити од злоупотребе дечјег рада,
- даје преглед стања (функционисања) механизма који се третирају као непосредно релевантни за ову област,
- представља резултате непосредног истраживања на узорку опште популације деце и одраслих, као и појединих група процењених као ризичних када је реч о злоупотреби дечјег рада,
- формулише смернице и препоруке за даљи рад.

I. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ДЕЧЈЕГ РАДА

1.1. Шта је дечји рад

Дечји рад одговара оном раду који је:

- ментално, психички, социјално и морално опасан и штетан за дете и

- утиче на његово школовање тако што:
 - онемогућава га да похађа школу,
 - обавезује га да напусти школу пре времена или је принуђено да похађа школу под изузетно тешким условима.

1.2. Који су најтежи облици дечјег рада¹

Према Конвенцији 182 у најтеже облике дечјег рада се убрајају следећи видови рада деце:

- Сви облици ропства или обичаји слични ропству, као што су продаја и промет деце, дужничко ропство и кметство и принудни или обавезни рад, укључујући принудно или обавезно регрутовање деце за искоришћавање у оружаном сукобу;
- Искоришћавање, набављање или нуђење детета за проституцију, производњу порнографије или за порнографске представе;
- Искоришћавање, набављање или нуђење детета за незаконите активности, нарочито за производњу и промет дроге сходно дефиницијама из релевантних међународних уговора;
- Рад који је, по својој природи или околностима у којима се обавља, вероватно штетан по здравље, безбедност или морал деце.

1.3. Да ли је сваки рад деце везан за искоришћавање

Када дете помаже родитељима у обављању кућних послова, учествује у породичном бизнису или зарађује џепарац у слободно време или током распуста, а притом су сви ти послови примерени његовом узрасту и психофизичким способностима, тада не можемо говорити о постојању искоришћавања дечјег рада. Напротив, правовремено и повремено укључивање деце у обављање појединих послова доприноси њиховом развоју, учи их вештинама и даје им искуства битна за будући живот.

1.4. Да ли је деци забрањено да ради

У скоро свим државама света сматра се да дете може да заснује радни однос већ од 14., 15. или 16. године. Овај узраст се најчешће поклапа са завршетком основног школовања или неком врстом стручног оспособљавања. У земљама у којима постоји одговарајућа брига о правима детета чак се и за узраст од, на пример 15-18 година, прописују посебна ограничења у раду, односно забране у односу на ноћни рад, рад с опасним хемикалијама и слично.

1.5. Шта утиче и каква је распрострањеност злоупотребе дечјег рада

Природа злоупотребе дечјег рада условљена је узрастом детета, његовим здравственим стањем, економским приликама у држави, степеном развоја технологије и степеном опште свести о потреби бриге о детету.

¹Према С182 Конвенција о најтежим облицима дечјег рада, 1999.

Присуство највећих фактора ризика налазимо у сиромашнијим земљама и онима које се оцењују као земље у кризи (из политичких или економских разлога). Посебно погођеним се сматрају најсиромашнији слојеви у њима, укључујући децу имиграната, децу која живе на улици, децу припадника мањинских група, домородачких народа и избеглица.

Према постојећим подацима сматра се да је искоришћавање деце у раду најчешће у Азији и Африци. Од укупног процењеног броја деце чији се рад искоришћава оцењује се да преко 90% живи на ова два континента.

II. МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

1. Глобални марш њрошив дечјег рада (Global March Against Child Labour)

Глобални марш против дечјег рада је међународна коалиција 2000 организација из преко 140 земаља која за основни циљ има елиминацију дечјег рада.

Ова коалиција је настала из марша започетог 17. јануара 1998. године када су на хиљаде људи марширали заједно широм света са намером да истакну проблем дечјег рада. Успех овако велике и свеобухватне акције је и забележен на Конференцији Међународне организације рада (МОП) у Женеви 1999. године усвајањем Конвенције 182 о најтежим облицима дечјег рада (С 182). Глобални марш данас, са седиштем свог секретаријата у Њу Делхију, иницира низ активности широм света са циљем укидања најтежих облика дечјег рада:

- публиковање извештаја о најтежим облицима дечјег рада у свету (годину дана од усвајања С 182),
- иницирање и лобирање за ратификацију и примену С182 у свим земљама чланицама МОП-а,
- формирање мреже организација истих или сличних циљева.

2. Међународна организација рада - МОП (International Labour Organisation - ILO)

Међународна организација рада (МОП) је једна од најстаријих универзалних међудржавних организација. Основана је 1919. године у оквиру Миролне конференције у Паризу с циљем да формулише и штити права радника. Ова организација дефинише минималне стандарде у области радних права који могу имати форму конвенција или препорука. Захваљујући постојању ове специјализоване агенције Уједињених нација, државе су прихватиле велики број конвенција² и препорука.³

² Међународни уговор отворен за ратификацију. Када држава ратификује конвенцију она се тиме обавезује да ће предузети све неопходне мере да обезбеди делотворну имплементацију и извршење њених одредаба, као и да извештава надлежне органе о спровођењу предузетих мера.

³ Препоруке не подлежу ратификацији; углед који имају је пре свега моралног карактера. Оне имају за циљ да скрену пажњу држава на одређени проблем и усмере њихово деловање у одређеном правцу. Многе препоруке претходе конвенцијама или се доносе уз конвенцију како би детаљније објасниле садржај захтева постављених конвенцијом.

Састав ове организације је специфичан јер се заснива на трипартитној основи што се огледа у равноправној заступљености послодаваца, радника и влада у свим органима МОП-а (Међународна конференција рада, Међународни биро рада и Административни савет).

Надзорни систем МОП-а, поред редовне процедуре по којој државе периодично подносе извештаје о спровођењу ратификованих конвенција, подразумева и посебан квази-судски систем. Он се састоји од поступака којима се појединачно, одређеним телима, могу улагати представке због повреде синдикалних права.

До 2005. године ова организација је усвојила 185 конвенција. Неки од ових међународних уговора се посебно односе на децу. Анализа конвенција МОП-а које су значајне за област права детета, показује да је пажња, пре свега, усмерена на заштиту деце од искоришћавања у раду.

Међународна организација рада је најактивније укључена у процес елиминације дечјег рада и у поступак побољшања услова рада запослене деце. Такође, она активно ради на обезбеђивању адекватног образовања и професионалног оспособљавања деце и младих људи.

III. ДЕЧЈИ РАД - МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ДОМАЋЕ ЗАКОНОДАВСТВО

1. Право дејства на развој и обавезе државе

Начин остваривања дечијих права, посматрано са становишта статуса детета у породици и у друштву, произилази из приступа који се заснива на опредељењу: заштита детета или заштита дечијих права? Базични принцип јесте уважавање вредности људског живота и достојанства личности, што се, као универзални захтев и цивилизацијско достигнуће, односи на свако људско биће, а, када је реч о детету, испољава се као обезбеђење услова за **"срећно детињство"**. Срећно детињство јесте задатак/циљ постављен у првом документу међународног карактера који издваја есенцију социјалних права детета и који најјасније изражава протективни аспект тих права - Декларацији о правима детета (1959).

Декларацијом о правима детета заштита детета доводи се у везу с посебном друштвеном заштитом породице и испољава се, у првом реду, као право које се обезбеђује стварањем адекватних услова за породични живот и правилан развој деце и посебним мерама заштите деце чији је развој угрожен. У тој равни прокламована је обавеза државе да деци обезбеди посебну заштиту стварањем законских и других услова за њихов нормалан и здрав физички, ментални и социјални развој, при чему руководни принцип треба да буде најбољи интерес детета.⁴ У свакој прилици дете

⁴ Принцип 2. Декларације о правима детета.

треба да буде међу првима којима се пружа заштита и помоћ⁵ и има право на социјалну сигурност и право да расте и развија се у здравим условима.⁶

Међу најзначајнијим обавезама државе утврђују се оне које се тичу обезбеђивања услова за правилан и потпун развој детета, што је, с аспекта радне способности детета, у тесној вези с правом школовања и здравствене заштите. У погледу школовања, истиче се захтев да оно буде бесплатно, бар у основним (нижим) школама, с тенденцијом да и виши ступњеви образовања постану доступни свој деци, сагласно способностима. У домену образовања, као основне вредносне оријентације постављају се развитак личности у духу поштовања људских права и слобода, толеранције и разумевања међу људима и развијање одговорности.⁷ Заштита здравља истовремено је дефинисана као опште право човека у оквиру стандарда живота који му обезбеђује физичко и душевно здравље и благостање, односно као посебно **право детета у погледу обезбеђења здравих услова живота и здравог развоја**.⁸ На овом принципу темељи се и забрана свих облика експлоатације, окрутности или занемаривања и постављају ограничења у погледу рада и могућности запошљавања.⁹

Даљи развој међународног права у области заштите и унапређења права детета обележен је усвајањем Конвенције о правима детета, 20. новембра 1989. године, под окриљем Уједињених нација.¹⁰ У домену социјалних права, КПД обавезује државе чланице да признају детету право на заштиту од економског искоришћавања и од обављања било ког посла који би могао да буде опасан или би ометао школовање детета, односно који би био штетан по здравље детета или његов душевни, морални или друштвени развој (члан 32). У том циљу, од држава потписница захтева се посебно да правним, административним, образовним или другим мерама обезбеде:

- 1) минималну старосну границу или границе за запошљавање деце;
- 2) одговарајуће регулисање времена и услова запошљавања;
- 3) одговарајуће казне или друге санкције да би се осигурала ефикасна примена овог акта.

Минимална старосна граница за запошљавање деце треба да буде таква да не омета редовни образовни процес, док одговарајуће регулисање радног и слободног времена треба да обезбеди услове за несметан психофизички развој детета.¹¹

⁵ Принцип 8. Декларације о правима детета. Посебна заштита запослених малолетних особа прописана је и чланом 12, став 2 Закона о раду ("Сл. гласник РС", бр.24/05 и 61/05).

⁶ Принцип 4. Декларације о правима детета.

⁷ Принцип 7. Декларације о правима детета.

⁸ Принцип 4. Декларације о правима детета; члан 12, став 1 Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима ("Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", број 7/1971).

⁹ Принцип 9. Декларације о правима детета, исто и члан 10, став 3 Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима.

¹⁰ Закон о ратификацији Конвенције о правима детета објављен је у "Сл. листу СФРЈ - Међународни уговори", бр. 15/90 и 4/96).

¹¹ Осим у члану 32, КПД забрану искоришћавања дечијег рада прописује и у одредбама које се тичу права на образовање (члан 28), злоупотребе дрога (члан 33), забране сексуалног искоришћавања деце (члан 34), отмице и трговине децом (члан 35) и других облика искоришћавања деце (члан 36). Два факултативна протокола уз Конвенцију о правима детета, усвојена у мају 2000. године - Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима и Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији, такође се баве неким од најтежих облика дечијег рада.

2. Правна заштитна од искоришћавања дечијег рада

Од свих међународних организација које се баве заштитом дечијих права, Међународна организација рада¹² је најактивније укључена у процес елиминације дечијег рада и поступак побољшања услова рада запослене деце, а активно ради и на обезбеђивању адекватног образовања и професионалног оспособљавања деце и младих. Анализа конвенција које су усвојене под окриљем МОП, а које су значајне за област права детета, показује да је пажња, пре свега, усмерена на заштиту деце од искоришћавања у раду.

Минимални узраст за запошљавање, као основни критеријум за дефинисање питања дечијег рада, установљен је Конвенцијом МОП број 5 још далеке 1919.године. Наведена Конвенција бави се питањем минималног узраста деце која се запошљавају у индустрији на начин да забрањује рад деце млађе од 14 година у индустријским постројењима. Временом, у оквиру МОП-а донето је још неколико конвенција чији је циљ био прописивање минималних година живота за запошљавање у различитим привредним гранама.¹³

Највиши стандард у овој области успостављен је 1973. године Конвенцијом МОП број 138, о минималном узрасту за запошљавање.¹⁴ Наведеним актом покривене су све области рада, плаћеног или неплаћеног, подизањем старосне границе за запошљавање на 15 година и дефинисањем политике усмерене на искорењивање дечијег рада. Ову Конвенцију, поред наше земље, ратификовало је још 116 земаља света.

Настојања да се искорене најштетнији и најопаснији облици дечијег рада који омогућавају највиши степен искоришћавања деце, финализирана су јуна 1996. године усвајањем Конвенције број 182 о најгорим облицима дечијег рада.¹⁵ Ова конвенција односи се на сву децу млађу од 18 година и она, по први пут, дефинише најтеже облике дечијег рада.

2.1. Услови за радно ангажовање деце / заснивање радног односа

• Узраст

Скоро све државе света допуштају детету на одређеном узрасту заснивање радног односа. Узраст који се узима као доња граница радне способности (14, 15 или 16 година)

¹² Међународна организација рада (МОП), једна од најстаријих универзалних међудржавних организација, основана још 1919. године на Мировној конференцији у Паризу с циљем заштите права радника кроз прописивање минималних стандарда у области радног права, посветила је проблему дечијег рада посебну пажњу.

¹³ МОП-К-58 о утврђивању минимума година старости за пријем деце на поморске радове ("Сл. лист ФНРЈ - Међународни уговори", број 7/58), МОП-К-90 о ноћном раду деце у индустрији ("Сл. лист ФНРЈ - Међународни уговори", број 6/57), МОП-К-112 о минималним годинама старости за пријем на рибарски посао ("Сл. лист ФНРЈ - Међународни уговори", број 5/61), Препорука МОП-125 о условима запошљавања оmlадине на подземним радовима у рудницима (23.6.1956), Препорука МОП-96 о минимуму година старости за запослење на подземним радовима у рудницима угља (19.6.1953).

¹⁴ МОП-К-138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа ("Сл. лист СФРЈ-Међународни уговори", број 14/82).

¹⁵ Конвенција број 182 ступила је на снагу 19. новембра 2000. године, а наша земља је исту ратификовала 31. јануара 2003. године ("Сл. лист СРЈ - Међународни уговори", број 2/03).

по правилу се поклапа са завршетком основног школовања или неког другог облика стручног оспособљавања детета. Осим у контексту образовања, узраст као услов за заснивање радног односа у вези је и са развојним способностима, односно достигнутим нивоом психофизичког развоја детета које је навршило одређене године живота, а прописују се, пре свега, у циљу заштите здравља и даљег несметаног развоја детета.

Закон о раду Републике Србије¹⁶ прописује да је радни однос могуће засновати са малолетником који има најмање 15 година живота и испуњава друге услове за рад на одређеним пословима.¹⁷

- **Здравствена способност**

Испуњеност услова у погледу способности за обављање одређених послова за које се заснива радни однос цени, односно потврду да такви послови неће штетно утицати на здравље малолетника даје надлежни здравствени орган. Изузетно од правила да трошкове лекарског прегледа у циљу заснивања радног односа сноси кандидат за запослење, трошкове лекарског прегледа малолетника који заснива радни однос сноси Национална служба за запошљавање на чијој се евиденцији налази малолетник као незапослено лице.¹⁸

- **Врсте послова које не може да обавља малолетна особа**

Конвенција 182 под најтежим облицима дечијег рада подразумева и рад који је по својој природи и околностима под којима се обавља вероватно штетан по здравље, безбедност или морал деце. Врсте послова за које се сматра да су ”вероватно штетни” по добробит деце утврђују се националним законима и то уз консултације с организацијама заинтересованих послодаваца и радника, узимајући у обзир одговарајуће међународне стандарде, а нарочито ставове 3 и 4 Препоруке МОР о најтежим облицима дечијег рада из 1999. Конвенција упућује да национални пропис треба да обухвати списак послова који су по својој природи или околностима под којима се обављају вероватно штетни за децу и тај списак је периодично потребно преиспитивати и, по потреби, ревидирати.¹⁹

Законом о раду РС, у члану 82 прописано је да на пословима на којима постоји повећана опасност од повређивања или опасност од професионалних или других обољења може да ради само запослени који, поред посебних услова који се утврђују одговарајућим правилником о организацији и систематизацији послова, испуњава и услове за рад у погледу здравственог стања, психофизичких способности и доба живота. Оцену да конкретни посао може штетно утицати на здравље малолетника, сагласно члану 25 Закона, даје надлежни здравствени орган.

¹⁶ ”Сл. гласник РС”, бр. 24/05 и 61/05.

¹⁷ Члан 24 став 1 Закона о раду.

¹⁸ Члан 25 Закона о раду. О овоме и МОР-К-16 о обавезном лекарском прегледу деце и младића запослених на бродовима (потписана 24.11.2000. године).

¹⁹ Члан 4 МОР-К-182.

Послови на којима ни под којим условима не може да ради малолетник утврђени су у члану 84 Закона о раду и обухватају:

- 1) послове на којима се обавља нарочито тежак физички рад, рад под земљом, под водом или на великој висини;
- 2) послове који укључује излагање штетном зрачењу или средствима која су отровна, канцерогена или која проузрокују наследна обољења као и ризик по здравље због хладноће, топлоте, буке или вибрације;
- 3) послове који би, на основу налаза надлежног здравственог органа, могли штетно и с повећаним ризиком да утичу на здравље и живот малолетника, с обзиром на његове психофизичке способности.

Свесно непридржавање законских прописа о посебној заштити малолетника на раду у односу на послодавца повлачи кривичну одговорност по члану 163 Кривичног законика, са запрећеном новчаном казном или затвором до две године.

• Радно време

У складу са Законом о раду, радно време запосленог малолетника не може да се утврди у трајању дужем од 35 часова недељно нити дужем од 8 часова дневно. Малолетник не може да ради прековремено, ни ноћу. Ноћни рад допуштен је у два случаја. Први се тиче малолетника који се запошљавају на пословима у области културе, спорта, уметности и рекламне делатности, с обзиром да ти послови по својој природи нису везани за одређено радно време. Други случај који оправдава ноћни рад малолетника тиче се неодложних објективних околности, односно ситуација када је неопходно да се настави рад прекинут услед више силе. У овом другом случају малолетник може бити радно ангажован само под условом да такав рад траје одређено време и да мора да се заврши без одлагања, а послодавац нема на располагању у довољном броју друге пунолетне запослене.

У сваком случају, малолетник може, у горе наведеним случајевима, да ради ноћу само ако је послодавац обезбедио надзор над радом малолетника од стране пунолетног запосленог.²⁰

• Сагласност родитеља

Заснивање радног односа са малолетником условљено је писменом сагласношћу родитеља, односно усвојитеља или старатеља. Закон прописује да малолетник може засновати радни однос само ако такав рад не угрожава његово здравље, морал и образовање. Сагласно томе, родитељ, односно друга особа која има родитељска овлашћења према малолетнику, не би могла да да сагласност за заснивање радног односа са малолетником, уколико би такав рад угрозио здравље малолетника, уколико би био социјално и морално штетан за њега или уколико би га онемогућавао

²⁰ Члан 88 Закона о раду.

да похађа школу или би његово школовање било знатно отежано. Уколико би родитељ, и поред угрожавајућих радних услова, дао сагласност за заснивање радног односа с дететом, послодавац не би смео да закључи такав уговор о раду, јер би тиме повредио императивну норму члана 25 став 1 Закона о раду.²¹ Ова повреда, сагласно члану 274 Закона, има карактер прекршаја за који је послодавцу могуће изрећи новчану казну од 600.000 до 1.000.000 динара.

У односу на родитеља, санкцију предвиђа породично законодавство. Тако, према члану 82 став 1 Породичног закона родитељ који несавесно врши права и дужности из садржине родитељског права може бити делимично лишен родитељског права. Делимично лишење родитељског права, у конкретном случају, значило би одузимање овлашћења родитељу да даје сагласност на заснивање радног односа за своје малолетно дете.

Према Закону о раду, радни однос са малолетником не би могао бити заснован ни ако је реч о раду који је забрањен законом. У односу на Породични закон, упућивање или охрабривање детета на рад који је забрањен законом, имао би за последицу потпуно лишење родитеља родитељског права. Исту последицу има и понашање родитеља који израбљује дете силећи га на претерани рад, или рад који угрожава морал, здравље или образовање детета. У истој равни је и подстицање детета на вршење кривичних дела, као и свако физичко, сексуално или емоционално злостављање детета.²²

2.2. Други нарочито тешки облици дечјег рада

Конвенција 182 под најтежим облицима дечијег рада подразумева и:

- 1) све облике ропства или обичаја сличних ропству, као што су продаја и промет деце, дужничко ропство и кметство и принудни или обавезни рад, укључујући принудно или обавезно регрутовање деце за искоришћавање у оружаном сукобу;
- 2) искоришћавање, набављање или нуђење детета за проституцију, производњу порнографије или за порнографске представе и
- 3) искоришћавање, набављање или нуђење детета за незаконите активности, нарочито за производњу и промет дроге сходно дефиницијама из релевантних међународних уговора.²³

С обзиром да су све побројане делатности у суштини профитабилне форме организованог криминала у чијој је основи третирање деце као робе ради незаконитог стицања добити, забрана истих није предмет радног, већ кривичног законодавства.

²¹ "Сл. гласник РС", број 18/05.

²² Члан 81 Породичног закона.

²³ Члан 3 тач. (а), (б) и (ц) МОР-К-182.

Кривични законик Републике Србије²⁴ је навођење, подстицање или предају деце ради вршења проституције означио као кривично дело, за које је, у члану 184, прописао казну затвора од једне до десет година. Чланом 185 прописано је као кривично дело искоришћавање деце за порнографију, а запрећена казна је затвор од шест месеци до пет година. Свако врбовање, превоз, пребацивање, предаја, продаја, куповина, посредовање у продаји, сакривање или држање малолетног лица, а у циљу експлоатације његовог рада, принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или њему сличног односа, ради одузимања органа или дела тела или ради коришћења у оружаним сукобима, повлачи казну затвора од најмање три године, чак и када извршилац није употребио силу или претњу или неку другу врсту притиска или злоупотребе поверења или односа зависности.²⁵ Заснивање ропског односа и трговина децом ради усвајања, такође су законом означени као кривична дела за која су прописане веома строге затворске казне.²⁶

3. Коментар законских одредби

Пажљивом анализом Закона о раду и упоредном анализом Породичног закона РС може се доћи до неких нелогичности или у најмању руку недовољности законских одреби у заштити права детета.

Породични закон даје детету пословну способност а Закон о раду тражи сагласност родитеља/старатеља за заснивање радног односа када је реч о детету.

Према одредбама Породичног закона, који је ступио на снагу 1. јула 2005. године, дефинише се само питање пунолетства и пословне способности. Наиме чланом 11 наведеног Закона регулисано је:

”(1) Пунолетство се стиче са навршеном 18. годином живота.

(2) Потпуна пословна способност стиче се пунолетством и склапањем брака пре пунолетства уз дозволу суда.

(3) Суд може дозволити стицање потпуне пословне способности малолетном лицу које је навршило 16. годину живота, а постало је родитељ и достигло је телесну и душевну зрелост потребну за самостално старање о сопственој личности, правима и интересима.

(4) О дозволи из ст. 2 и 3 овог члана суд одлучује у ванпарничном поступку.”

²⁴ Кривични законик објављен је у ”Службеном гласнику РС”, број 85/05, донет је 29. септембра 2005, а ступа на снагу 1. јануара 2006. године.

²⁵ Члан 388 Кривичног законика РС.

²⁶ Чл. 389 и 390 Кривичног законика РС.

У одредбама цититаног законског члана, које се односе на пословну способност пре пунолетства, нема одредбе о пословној способности у вези са заснивањем радног односа.

Даље, у одељку који говори о правима детета, подељку о пословној способности, према члану 64:

”(1) Дете које није навршило 14. годину живота (млађи малолетник) може предузимати правне послове којима прибавља искључиво права, правне послове којима не стиче ни права ни обавезе и правне послове малог значаја.

(2) Дете које је навршило 14. годину живота (старији малолетник) може предузимати, поред правних послова из става 1 овог члана, и све остале правне послове уз претходну или накнадну сагласност родитеља, односно сагласност органа старатељства за правне послове из члана 193, став 3 овог закона.

(3) Дете које је навршило 15. годину живота може предузимати правне послове којима управља и располаже својом зарадом или имовином коју је стекло сопственим радом.

(4) Дете може предузимати и друге правне послове када је то предвиђено законом.”

Такође, у вези са радним односом, релевантан је члан 66 Породичног закона.

”(1) Дете је дужно да родитељима помаже у складу са својим годинама и зрелошћу.

(2) Дете које стиче зараду или има приходе од имовине дужно је да делимично подмирује потребе свог издржавања, односно издржавања родитеља и малолетног брата односно сестре, под условима одређеним овим законом.”

И још један члан Породичног закона у вези је с питањем заснивања радног односа лица млађег од 18 година. То је члан 193, став 1, који каже: ”Дете самостално располаже имовином коју стекне радом.”

Ако пажљиво анализирамо релевантне законске одредбе, долазимо до закључка:

- Постојећи Породични закон не познаје овај вид стицања пословне способности детета.
- У вези са пословном способношћу у односу на рад, члан 64, став 3 Породичног закона, говори само о ***предузимању правних послова управљања и располагања зарадом или имовином стеченом сопственим радом деце старије од 15 година***. По свему судећи, креатори Породичног закона су питања нормативног уређења услова заснивања радног односа детета које је навршило 15 година, оставили Закону у раду, док су они уредили пословну способност само у односу на располагање зараде и имовине стечене радом. Управљање зарадом и имовином стеченом радом, детета које је навршило 15 година, јесте вид пословне

способности који проиходи из статуса запосленог. А статус запосленог се, у постојећој нормативној констелацији, уређује Законом о раду.

Иако нема колизије између одредби Породичног закона и Закона о раду у погледу пословне способности детета, мислимо да има простора, за залагање за измене Закона о раду који ће омогућавати заснивање радног односа детета које је навршило 15 година, без писмене сагласности родитеља односно старатеља, ако не због ничег дугог, а оно због корпуса права која су дата детету Породичним законом, ако је је навршило 15 година.

С обзиром на права из норми Породичног закона може се заступати мишљење да дете тог узраста **шреб** самостално располагати и правом на заснивање радног односа (без писмене сагласности, прописане садашњим Законом о раду).

У вези с претходним је и одредба из члана 175, став 1 тачка 5 Закона о раду:

”Радни однос престаје (...) на захтев родитеља или старатеља запосленог млађег од 18 година живота.”

Када имамо концепт заснивања радног односа особе млађе од 18 година (која је навршила 15 година) живота, уз писмену сагласност родитеља односно старатеља, логичном и доследном се чини норма да исти тај родитељ или старатељ могу поднети захтев за престанак радног односа свог детета односно штићеника. Ако би се омогућила измена Закона да дете које је навршило 15 година може самостално засновати радни однос, онда ће нестати и питање престанка радног односа по цитираној законској норми. Истовремено с изменом Закона о раду у делу заснивања радног односа малолетника, требало би ићи и с изменом одредбе о престанку радног односа малолетника по захтеву родитеља односно старатеља.

Овде је потребно истаћи у случају да родитељ или старатељ малолетног запосленог поднесе изјаву о раскиду радног односа, малолетни запослени може од центра за социјални рад тражити именоване колизионог староца да би преко њега тражио повлачење тог захтева или подношење правног лека на евентуално донету одлуку о престанку радног односа по захтеву родитеља/старатеља. Међутим, ово је компликована процедура и тешко применљива у нашој средини а тиме и није нека мера заштите права детета, али је инструмент који је на располагању у постојећој нормативној констелацији.

Одредбе Закона о раду којима се регулише радно време детета које је у радном односу савршено штите послодавца у ситуацијама ”неодложних објективних околности”.

Што се тиче прековременог рада запосленог млађег од 18 година, он је експлицитно забрањен Законом о раду (члан 88 став 1).

Међутим, када је реч о раду ноћу запослени млађи од 18 година не може радити ноћу, осим у случајевима прописаним чланом 88, ставом 2, тачком 1 и 2 Закона о раду, који гласи:

”Запослени млађи од 18 година живота не може да ради ноћу, осим:

- 1) ако обавља послове у области културе, спорта, уметности и рекламне делатности;
- 2) **када је неопходно да се настави рад прекинути услед више силе, под условом да ипак рад траје одређено време и да мора да се заврши без одлагања, а послодавац нема на располагању у довољном броју друге јунолејне зајослене.**

Послодавац је дужан да у случају из става 2 овог члана обезбеди надзор над радом запосленог млађег од 18 година живота од стране пунолетног запосленог.”

Мислимо да је недовољна заштита запосленог детета да ноћу ради (у одређеним случајевима) уз надзор од стране пунолетног лица. Услов за радно ангажовање ноћу, у виду правног стандарда ”неопходности наставка рада прекинутог услед више силе и немања на располагању довољног броја пунолетних запослених”, јесте добар из перспективе послодавца, али не и из перспективе запосленог детета.

У овом случају можемо говорити о потреби за заштитом две врсте вредности:

- На једној страни као вредност постоји завршетак посла послодавца (испуњење уговора и сл.)
- На другој страни као вредност имамо заштиту здравља и добробити детета.

Мислимо да у овом супротстављеном односу вредности, лако можемо доказати да претеже заштита здравља и добробити детета, па се може заступати мишљење да из Закона о раду ову одредбу о раду ноћу запосленог млађег од 18 година, треба уклонити.

У складу са одредбама важећег Закона о удружењима грађана, дете са 15 година не може бити члан удружења а синдикати се оснивају као удружење грађана.

Нелогично је да дете с 15 година може да заснује радни однос и самостално располаже зарадом а не може да буде члан синдиката.

Према члану 206 Закона о раду:

”Запосленима се јамчи слобода синдикалног организовања и деловања без одобрења, уз упис у регистар.”

Члан 207, став 1 истог закона, каже:

”Запослени приступа синдикату потписивањем приступнице.”

Термин који Закон о раду користи у вези са синдикалним правима је ”запослени”. А особа која је навршила 15 година и засновала радни однос у складу са законом - јесте запослени.

Из овога се може закључити да није немогуће да малолетни запослени буде члан синдикалне организације. Утолико пре што је сврха постојања синдикалних организација, заштита права и интереса својих чланова. Евентуалним онемогућавањем малолетном запосленом да буде члан синдикалне организације, законодавац би применио својеврсни вид екскомуникације малолетних запослених - оставивши их без синдикалне заштите.

IV. ПРИМЕНА ПРОПИСА О ЗАШТИТИ ДЕЦЕ ОД НАЈГОРИХ ОБЛИКА ДЕЧЈЕГ РАДА

Један од критеријума за адекватно планирање и спровођење мера заштите деце од искоришћавања дечије радне снаге јесте **постојање јединствених критеријума и начина регистровања ове појаве** у нашем друштву и **обезбеђивање механизма за њихову обраду на локалном, регионалном и централном нивоу**. Подаци којима у овом тренутку располажу надлежне службе и органи само једним делом одражавају реалност, а делом су производ недавно извршених измена законске регулативе, али и ефикаснијег деловања институција система.

1. Рад по основи запошљања или другој радној ангажмана без заснивања радног односа

Подаци инспекције рада,²⁷ у чијој су надлежности послови надзора над применом прописа у области рада (радних односа и заштите на раду), показују да ова служба у оквиру својих инспекцијских кампања и кроз надзоре по службеној дужности није до сада наилазила на случајеве дечијег рада "на црно", односно на децу затечену на фактичком раду, па чак ни на сезонским пословима. Ово се односи на децу старију од 15 година која, према позитивним прописима, имају општу радну способност и чији рад је у домену контроле инспекције рада, посебно у делу који се тиче обавезе послодавца да запосленим малолетницима обезбеде посебну заштиту на раду, односно да не ангажују радно малолетнике на пословима на којима је, према члану 84 Закона о раду, забрањен рад деце.

Право на безбедност и здравље на раду и остваривање тог права инспектори рада контролишу и када је у питању радно ангажовање, без заснивања радног односа, ученика и студената, када се налазе на обавезном производном раду, професионалној пракси или практичној настави (радионице, економије, кабинети, лабораторије и др.), затим лица која се налазе на стручном оспособљавању, преквалификацији или доквалификацији, лица на професионалној рехабилитацији, лица на добровољним и јавним радовима организованим у општем интересу, радним акцијама и такмичењима у вези са радом, као и лица која се затекну у радној околини ради обављања одређених

²⁷ Акт од 14.10.2005. године.

послова, ако је о њиховом присуству упознат послодавац.²⁸ За осигурање безбедности и здравље на раду наведених лица одговоран је послодавац, образовна организација и организатор радова и такмичења. Посебна права, обавезе и мере у вези са безбедношћу и здрављем на раду младих (нарочито у вези са њиховим духовним и телесним развојем), уређују се, у складу са законом, колективним уговором, општим актом послодавца и уговором о раду.

Доступни подаци Министарства рада, запошљавања и социјалне политике показују да инспекција рада до сада није наилазила на случајеве кршења Закона због непоштовања прописа о заштити деце на раду, *мада се о њој не воде званични статистички подаци. У одсуству вођења званичне статистике и недоступности посебно разрађених механизма за праћење и заштити деце на раду, сасвим је могуће да има примера кршења права деце на заштити од злоупотребе њиховог рада, те да то што инспекција није наилазила на случајеве кршења Закона у овом сегменту може бити последица начина праћења примене Закона.*

Национална служба за запошљавање Републике Србије има развијен систем евиденције незапослености и кретања запошљавања по више параметара праћења, а један од њих јесте и старост.

На основу података које води ова служба, међутим, могуће је стећи само ограничен увид по овом питању и то у области незапослености. Последњи расположиви подаци (септембар 2005. године) показују да је:

- укупно учешће особа млађих од 18 година у структури незапослених 0,6%;
- учешће особа женског пола млађих од 18 година у структури незапослених жена 0,5%;
- учешће особа мушког пола млађих од 18 година у структури незапослених мушкараца 0,6%;
- у укупном броју незапослених лица млађих од 18 година највише је оних с првим степеном стручне спреме (65,64%, од чега је 54,06% женског а 45,94% мушког пола), затим са трећим степеном стручне спреме (29,25%, од чега је 36,14% женског а 65,86% мушког пола), потом са другим степеном стручне спреме (3,88%, од чега је 62,44% женског а 37,56% мушког пола) и на крају са четвртим степеном стручне спреме (1,24%, од чега је 63,50% женског а 36,50% мушког пола);
- висина удела особа млађих од 18 година у односу на укупни број незапослених лица највећа је у Београдском, Нишавском, Топличком и Шумадијском округу.

Из евиденције ове службе *не може се сазнати колика је стопа запошљавања малолетних лица, дужина чекања на посао, која су то подручја рада у којима се запошљавају, као и евидентно који су узроци прекида радног односа.*

Постојање овакве врсте евиденције олакшало би праћење и усмерени надзор над остваривањем права и обавеза која протичу из радног односа.

²⁸ Члан 3 Закона о безбедности и заштити на раду ("Сл. гласник РС", број 101/05), који је ступио на снагу 22. новембра 2005. године.

2. Активност синдикала

Асоцијација слободних и независних синдиката (АСНС), као и Уједињени грански синдикат "Независност"²⁹ у свом чланству немају малолетних лица нити имају тела/активности која су посебно усмерена на заштиту права малолетних лица.

До сада нису имали случај директног обраћања малолетног запосленог лица (и/или његовог родитеља/старатеља) поводом захтева за помоћ у заштити права. УГС "Независност" указује једино на генерална индиректна сазнања о злоупотреби дечјег рада у области сиве економије и то примарно у сеоским срединама (пољопривредни радови), док АСНС располаже индиректним сазнањем о само једном случају повреде закона (мања зарада за посао исте вредности).

Представници оба синдиката су сагласни у оцени да се проблем злоупотребе рада малолетника у нашем друштву задржава само на нивоу појединачних случајева. УГС "Независност" сматра да је обим распрострањености ове појаве такав да не тражи посебан ангажман и да су постојећи механизми довољно добри и ефикасни. АСНС, међутим, истиче да се увек треба бавити чак и појединачним случајевима јер они временом могу постати и редовна пракса а нарочито у условима транзиције и приватизације. Они оцењују да су механизми заштите задовољавајући само у формалном смислу, док у пракси реално постоји могућност злоупотребе. Посебно указују на потребу појачавања надзора над радом послодавца у делу обавезе доношења акта о процени ризика за сва радна места (или измена постојећег у случају нових околности), што је посебно релевантно за малолетна лица.

3. Злоупотреба дечјег рада - тешки физички послови

Постоје индикације да су најтежи облици дечјег рада, како су дефинисани Конвенцијом 182, присутни у руралним срединама где у оквиру породичног пољопривредног домаћинства деца обављају тешке физичке послове. Међутим, **у тој области инспекција рада нема надлежност**. Заштита деце чији се рад на овај начин искоришћава, остварује се, преваходно, у оквиру породичног и кривичног законодавства, санкционисањем родитеља због злоупотребе родитељског права, односно повреде права детета на развој и заштиту од сваке врсте експлоатације.³⁰

У пракси центара за социјални рад, у чијој је надлежности, до 1.7.2005. године, било питање обуставе права родитеља на непосредно старање о детету (одузимање деце од родитеља) када се констатује да су пропустима или поступцима родитеља угрожени здравље или живот детета, искоришћавање дечије радне снаге у оквиру породичног домаћинства обављањем тешких физичких послова, **није забележено као разлог за одузимање детета од родитеља, па чак ни од хранитеља**, иако је највећи број хранитељских породица управо са сеоског подручја. **То истовремено не значи да злоупотребе дечјег рада овог типа није било већ да нису довољно добро развијени механизми идентификације и праћења.**

²⁹ Савез самосталних синдиката Србије није одговорио на наш упитник.

³⁰ Члан 6, став 2 и члан 62, став 1 Породичног закона.

4. Злоу̀йш̄реба дечјег̄ рада - ш̄рошња, ш̄родаја, ш̄одвођење, дечја ш̄роститиш̄уција и ш̄орнографш̄ја

Случајеви одузимања деце од родитеља због искоришћавања дечјег рада, када је у питању навођење деце на прошњу, продаја и подвођење деце, дечја проституција и дечја порнографија, регистровани су, како у пракси центара за социјални рад, тако и у пракси других државних органа, у првом реду полиције, тужилаштва и судова.

Поузданих података о распрострањености ове појаве, нажалост, нема, јер не постоји јединствен систем евидентирања и праћења. У оквиру сваке од наведених институција статистика се води различито, применом различитих параметара и различитих методолошких поступака, па су и подаци добијени на тај начин неупоредиви и не дају праву слику обима ове појаве у нашој земљи.

Примера ради, број деце коју су центри за социјални рад у Србији одузели од родитеља порастао је почев од 1998. године, када је било 190 забележених случајева одузимања, на укупно 263 одузете деце у 2002. години (година пре ратификације Конвенције 182). Овај податак сам по себи не показује много јер не говори о броју деце одузете током једне календарске године, већ даје збирни податак о укупном броју деце која су (без обзира на време и без обзира на узроке) одузета од родитеља, а налазе се по том основу и даље на евиденцији центра, под старатељском или неком другом врстом заштите. Подаци Министарства унутрашњих послова показују да је на територији Републике, од почетка 2000. године па до краја 2004. године, регистровано 294 случаја трговине људима, а од тог броја око 11% су малолетнице, 244 случаја обљубе или противприродног блуда над малолетницима млађим од 14 година, 3 случаја искоришћавања малолетника за порнографију, 23 случаја посредовања у вршењу проституције над девојчицама млађим од 18 година и др. Од укупно 383.345 регистрованих прекршаја против јавног реда и мира у периоду 2000-2005 (април), 11,7% су просјачење и скитничење. Полиција процењује да се број деце на улици креће око 400, од тога више од 200 деце живи и/или ради на улицама Београда.³¹

V. ИСТРАЖИВАЊЕ

1. Предмет истраживања

Ратификацијом Конвенције која се односи на забрану и директно деловање ради укидања најтежих облика дечјег рада (С 182) обавезали смо се на све потребне и уобичајене мере у случају прихватања једне међународне конвенције:

- » усклађивању националног законодавства;
- » креирању политике у овој области и
- » примени у пракси свих усвојених стандарда.

³¹ Подаци преузети из евиденције Министарства рада, запошљавања и социјалне политике, као и публикација: "Полазни оквири националне стратегије против насиља", септембар 2005. г. и "Ничија деца", Save the Children, јул 2005. г.

Да би наша земља могла да предузме наведене мере и унапреди заштиту деце од свих облика злоупотребе дечјег рада, неопходна су сазнања о раширености ове појаве, о појавним облицима злоупотребе дечјег рада у нашој средини, али и о свести одраслих о разним аспектима злоупотребе дечјег рада. До сада није било истраживања која би нам омогућила ова сазнања, па отуда немамо ни одговор на питање какво је стање права деце на заштиту од злоупотребе њиховог рада.

Ово истраживање је први покушај да сазнамо нешто више о томе шта се подразумева под појмом дечјег рада, који су његови појавни облици, колика је његова присутност у непосредној околини и колико су људи свесни овог проблема.

Ово и слична истраживања треба да омогуће прикупљање информација и података о природи и степену дечјег рада у нашој земљи, њихово редовно ажурирање, како би они послужили као основ за одређивање приоритета за национално деловање на плану унапређења стања права деце на заштиту од злоупотребе њиховог рада и укидања најтежих облика дечјег рада. Неопходно је такође идентификовати и допрети до деце која су изложена посебним ризицима, при чему имамо у виду став да је у нашој земљи веома изражен проблем прикривених радних околности, као и веома значајно учешће "сиве економије" и олако прелажење надлежних органа преко чињенице да је учешће деце у њој веома видљиво.

Поред тога према неким облицима дечјег рада, иако су видљиви као нпр. просјачење деце, друштво је веома толерантно а надлежне службе инертне. О другим - тежим облицима дечјег рада: проституција, порнографија, које су често повезане с трговином деце, сазнања су веома оскудна и своде се на штуре полицијске информације или неке парцијалне податке појединих НВО.

И поред чињенице да је новоусвојени Породични закон углавном усаглашен са међународним стандардима, остаје питање усаглашености радног законодавства са међународним стандардима, али и могућност побољшања неких решења у породичном и кривичном законодавству.

Имајући у виду да је ово изузетно осетљива и сложена проблематика, истраживање је фокусирано само на поједине аспекте злоупотребе дечјег рада, као и на само две групе деце за које смо претпоставили да су најосетљивије и у ризику од злоупотребе њиховог рада и то:

- ромску децу и
- децу на породичном смештају у систему социјалне заштите

Поред тога неопходно је било анализирати важећу правну регулативу, како би добијени резултати могли бити адекватно интерпретирани.

2. Општи циљ истраживања

Општи циљ истраживања је утврђивање поимања дечјег рада, степена обавештености опште популације о присутности проблема дечијег рада и прикупљање података о природи и распрострањености дечијег рада у нашој земљи.

3. Посебни циљеви истраживања

- Добијање података о општој слици и представама о дечијем раду који су присутни у јавности
- Добијање података о томе како деца схватају појам дечијег рада
- Посредна процена присутности појаве у општој популацији
- Истраживање схватања појма дечијег рада и његових појавних облика у ризичним групама-ромска популација (одрасли и деца)
- Истраживање присутности феномена дечијег рада у ризичним групама - деца у ромској популацији и деца без родитељског старања на породичном смештају.

4. Циљне групе - узорак

Истраживањем је обухваћено 628 испитаника на репрезентативном узорку одраслих и пригодном узорку деце.

Структура узорка је била следећа:

Одрасли популација:

- одрасли из Београда, Зајечара и Новог Пазара одабрани случајним избором - 185 испитаника
- средњошколци - ученици гимназија и средњих стручних школа из Београда, Зајечара и Новог Пазара - 202 испитаника
- одрасли Роми из Београда и Панчева - 115 испитаника

Деца из ризичних група

- деца на породичном смештају у хранитељским породицама из Милошевца (општина Велика Плана), из Александра (општина Житиште) и из Јадранске Лешнице (општина Лозница) 77 испитаника
- деца из ромске популације из општина Земун и Нови Београд

5. Методологија

У истраживању је примењена метода систематског неексперименталног истраживања. Основне технике које су примењене у истраживању биле су анкета и структурирани интервју. Наиме, за сваку групу сачињен је посебан упитник, односно пет независних упитника у којима су била питања прилагођена свакој групи испитаника.

Питањима су покривени различити аспекти дечјег рада од схватања дечјег рада, распрострањености злоупотребе дечјег рада, ставова према раду деце, личног искуства деце, па до мера заштите деце и одговорности одраслих.

Испитивање су реализовали посебно обучени анкетари - студенти психологије. Испитаници су попуњавали упитник индивидуално, док је код једног броја испитаника коришћена метода диригованог интервјуа - код испитаника који су били неписмени.

6. Време и место истраживања

Истраживање је реализовано у периоду од априла до јуна 2005. године на територији Београда и општина: Житиште, Велике Планае, Лознице, Новог Пазара, Панчева и Зајечара.

7. Резултати и интерпретација резултата истраживања

а. Узорак одраслих испитаника

Преко 90% испитаника свеукупно из опште популације (одрасли и деца) своју **општу информисаност** о проблему дечјег рада претежно оцењују као осредњу (одрасли - 52,4%, деца - 65,3%) или **недовољну** (одрасли - 40,5%, деца - 25,7%) уз висок степен сагласности око тога да **целокупно друштво треба да буде боље упознато с овом проблематиком а не само стручњаци** (одрасли - 90%, деца - 90%).

Примарну улогу у подизању нивоа **опште информисаности о проблематици злоупотребе дечјег рада** већина испитаника даје **медијима** (одрасли - 40,0% - 41,6%, деца 35,1 - 51,0%) и **систему образовања** (одрасли - 33,0%, деца - 25,2%).

Значај и општа распрострањеност проблема

Око половине испитаника опште популације деце и одраслих је сагласан у оцени да је проблем злоупотребе дечјег рада код нас подједнако **важан** као и други друштвени проблеми, док око једне трећине и једних и других чак сматра да је то један од проблема од највеће важности за наше друштво.

Процењујући **распрострањеност** овог проблема у нас у односу на друге земље, поново око половина испитаника опште популације и деце и одраслих изражава уверење да је она подједнака. Истовремено, нешто већи проценат деце (28,7%) него одраслих (18,9%) сматра да је злоупотреба дечјег рада код нас већа него у другим земљама.

Иако је проблематика дечјег рада код нас недовољно истражена, односно, иако општа популација не показује довољан степен информисаности о њој, можемо да закључимо

да постоји **широко распрострањено уверење да је овај проблем релевантан за наше друштво и да треба да заузима високо место на лествици са другим проблемима са којима се сусреће наша земља**. Овакав став охрабрује и може да се сматра мером нарасле свести о томе да питању остваривања права детета треба да прилазимо целовито и превентивно. Посебно је значајно то што такав став изражавају не само одрасли (чија смо мишљења чешће склони да третирамо као валидна) већ и сама деца чија перспектива је свакако од пресудне важности с обзиром да је реч о питању које се њих непосредно тиче. Другим речима, евентуално одсуство показатеља о масовном кршењу права детета на заштиту од злоупотребе децјег рада не значи да проблем не постоји већ да су појединачни примери и идентификоване ризичне групе више него довољан разлог да се целокупном проблему приступи озбиљно и свеобухватно.

Садржај и узроци злоупотребе децјег рада уојшће

Замољени да наведу шта, односно, које форме злоупотребе они сматрају облицима децјег рада уопште, и одрасли и деца из опште популације дају релативно сличне одговоре који се групишу око следећих категорија:

1. **Просјачење** (категорија заступљена у 50% одговора и одраслих и деце)
2. **Проституција** (категорија заступљена са нешто више од 25% одговора код одраслих и 35% одговора код деце)
3. **Крађа и/или друге незаконите радње** (комплексна категорија која укључује и препродају наркотика, крадених ствари - код одраслих заступљена укупно са 30% одговора а код деце са 20% одговора)
4. **Тежак физички рад** (категорија која укључује физички рад у оквиру сеоских/пољопривредних послова и послова у домаћинству - код одраслих заступљена са нешто мање од 15% одговора, односно са тек око 5% одговора код деце)

Испитаници из опште популације (и одрасли и деца) готово све понуђене **узроке/факторе**³² процењују као важне у великој или осредњој мери. Највећи степен сагласности налазимо у процени да злоупотреби децјег рада у великој мери доприносе фактори као што су наркоманија/проституција (ранг 1 - 66,5%, односно 69,8%), алкохолизам родитеља (ранг 2 - 52,0%, односно 55,4%), психички проблеми родитеља (46,5%, односно 49,0%), као и сиромаштво (47,0%, односно 38,1%). У нешто већој мери него деца, одрасли придају значај непотпуности породице, лошим породичним односима и ниском образовном нивоу родитеља као факторима који могу допринети злоупотреби децјег рада. Интересантно је, међутим, приметити да се међу одговорима испитаника из дела узорка ромске популације одраслих не налази нарочито велика дискрепанција - сагласност око појединачних фактора креће се од 27% до 42,6%. То значи да испитаници из овог дела узорка дају подједнаку важност свим факторима, иако се по рангу нешто издвајају сиромаштво (42,6%), физичко здравље родитеља (40,0%) и психички проблеми родитеља (39,1%).

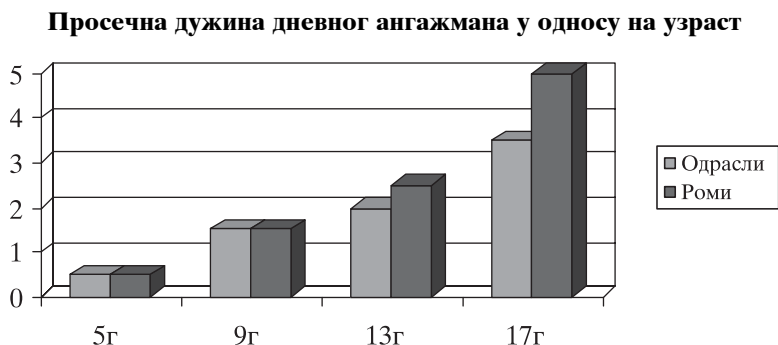
³² Сиромаштво родитеља, алкохолизам родитеља, непотпуност породице, необразованост родитеља, психички проблеми родитеља, физичко здравље родитеља, наркоманија/проституција, лоши односи у породици, нешто друго.

Као што се види, у општој популацији највећи степен сагласности постоји око тога да просјачење представља форму злоупотребе дечјег рада. Са нешто нижом учесталашћу се потом издвајају проституција и крађа (односно, друге незаконите радње). Форме "физичког рада" као облик злоупотребе дечјег рада препознаје тек 15% одраслих испитаника, односно само 5% деце из нашег узорка. Овакав налаз је у великој мери очекиван с обзиром на релативно низак степен опште упознатости са проблемом. Наиме, наши испитаници из опште популације злоупотребом дечјег рада најчешће сматрају оне форме које су највидљивије као друштвени феномен а по својим карактеристикама улазе у домен организоване злоупотребе и садрже елементе сиве економије. Друге мање видљиве облике (који су и иначе по свом карактеру скривени, тј. они који могу да се одвијају у оквиру породице и домаћинства) препознаје готово незнатан део узорка из опште популације, а посебно у ниском степену то чине деца што је врло значајан налаз и указује на потребу превентивног деловања.

Када је реч о разумевању фактора (узрока) који стоје у основи злоупотребе дечјег рада посебно је значајно то што општа популација то примарно види као последицу социјалне патологије (наркоманија, проституција, алкохолизам). Истовремено, ромски испитаници више истичу сиромаштво и психо-физичко здравље родитеља. Овај налаз у доста доброј мери осликава општи економски, социјални и здравствени статус Рома у нашем друштву па се чини да је разумевање узрока дечјег рада знатно реалније и конкретније, а тиме и вероватније.

Колико времена дневно је прихватљиво зајослићи деће у йородици и шїа би било адекватно да деће ради на одређеном узрасїу

Испитаници из узорка одраслих опште популације и одраслих Рома изражавају сагласност око тога да с порастом узраста треба да расте и дужина укључивања детета у кућне послове.

На узрасту детета од 5 година испитаници из оба узорка сматрају да је у просеку прихватљиво дете ангажовати око пола сата дневно, док је на узрасту од 9 година просечно време око један и по сат. С порастом узраста детета региструју се и разлике у мишљењима одраслих испитаника. Према мишљењима одраслих из опште популације тринаестогодишњаца у просеку могу да се укључе у кућне послове у трајању од 2 сата дневно, док у оцени одраслих Рома то време у просеку битно

премашује два и по сата. Када је реч о седамнаестогодишњацима та разлика је још већа. Одрасли из опште популације се слажу да у просеку дете на том узрасту може да ради у кући нешто мање од три и по сата, док је код одраслих Рома просечно прихватљиво време преко пет сати дневно.

Ако се одговори анализирају у односу на величину/тип насеља из кога долазе наши испитаници, интересантно је приметити да су на млађим узрастима (5, 9 и 13 година) просечне вредности пожељног трајања укључивања детета у кућне послове статистички значајно највише у срединама које имају статус периферија (рубних делова градова и насеља) у односу на чисто сеоске средине, градска подручја или уже централне делове насеља. Једино код узраста од 17 година, те вредности су статистички значајно највише у сеоским срединама и насељима.

Када се узме у обзир степен образовања узорка статистички значајне разлике региструју се код испитаника са нижим образовањем - просечне вредности времена за које они сматрају да је пожељно укључити дете у кућне послове су значајно више у односу на испитанике виших степена образовања, а односе се на готово све узрастне категорије (9, 13 и 17 година).

Не улазећи у дискусију око баланса препоручене дужине времена и узраста детета, овај резултат у начелу може да се сматра одразом свести код одраслих о условљености узраста детета за активан допринос породици/домаћинству. **Дужина пожељног времена просечно је највиша у оценама испитаника из рубних (периферних) делова градова (насеља), из сеоских средина, код одраслих из ромске популације и код испитаника са нижим образовањем.** Ако бисмо овакав налаз посматрали из угла детета могло би да се каже да се за дете узраста од 13 и 17 година које живи у периферним или сеоским срединама, а чији родитељи су нижег образовања или су Роми, са великим степеном вероватноће може очекивати да буде укључено у кућне послове значајно више него његови вршњаци и деца других узраста.

Ови резултати, наравно, не значе да је реч о злоупотреби децјег рада у оквиру породице и домаћинства у наведеним ситуацијама. Они само указују на то да **одређене средине имају нешто већа очекивања у односу на то колико дете треба да помаже у кући.** Могли бисмо да кажемо и да је реч о **околностима које потенцијално могу да се сматрају ризичним - што је дуже просечно дневно време које дете проводи у кућним активностима веће су шансе да тиме буде осујећено остваривање неких других права.**

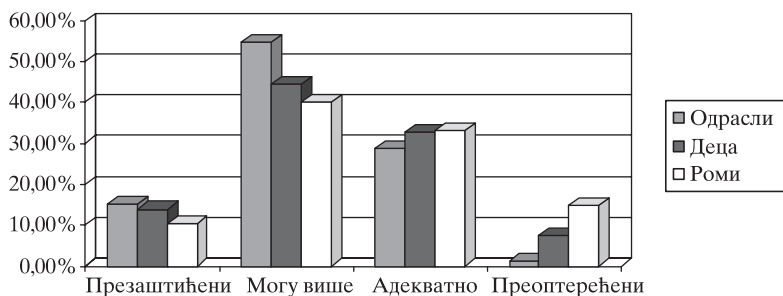
Када је реч о **садржају активности за које се сматра да су прихватљиви као облици укључивања детета у рад у оквиру породице/домаћинства** испитаници из нашег узорка такође изражавају сагласност да с порастом узраста расте и сложеност послова. Већ од најранијих узраста став је да дете треба да се ангажује око сређивања својих личних ствари и простора, а потом да се постепено укључује у друге активности у домаћинству (помоћ у кућним пословима и набавкама).

Значајне разлике између одраслих испитаника из опште популације и одраслих Рома налазимо тек на узрасту од 17 година. Готово четвртина испитаника из узорка

одраслих Рома сагласна је у томе да је то период када дете ”треба да се запосли”. Овакав налаз може да се интерпретира у светлу културолошких образаца и поимања периода детињства, односно времена и начина за укључивање у свет одраслих.

Мишљење саме деце из опште популације не разликује се у целини значајно од мишљења одраслих. И деца и одрасли узраст од 17 година виде као период када је сасвим прихватљиво да се дете ангажује у (индиректном) употпуњавању кућног буџета кроз зарађивање за џепаца. Оно, међутим, где је перспектива деце и нешто другачије јесу врло рани узрасти (у нашем случају то је узраст од 5 година). Одрасли виде дете тог узраста као особу са много више компетенција него што то виде сама деца. Према оценама саме деце то је период претежно за игру и не препознаје се као фаза у којој усвајање неких навика и вештина везаних за ”радни” ангажман има значај у процесу одрастања, породичне сарадње и осамостаљивања.

Колико у просечној породици у Србији данас деца помажу родитељима у раду

Приближно једна трећина одраслих и деце из опште популације, као и одраслих Рома сагласни су у оцени да деца у просечној породици у Србији данас раде таман толико колико одговара њиховом узрасту и способностима.

Преко половине одраслих из опште популације одраслих изражава став да би деца могла више да буду укључена у послове у кући, док је проценат одраслих Рома али и саме деце нешто нижа (око 40%).

Да су деца превише заштићена у породици и да не раде ништа сагласан је подједнак проценат одраслих и деце из опште популације (око 15%), док одрасли Роми нешто ређе (10%) изражавају такво мишљење.

Најиндикативнија разлика у мишљењима региструје се уз тврдњу да су деца најчешће преоптерећена радом у кући. Док одрасли испитаници из опште популације само у 1% случајева мисле да је то тачно, сагласност око те тврдње већа је 7 пута код деце из опште популације, односно чак 15 пута код одраслих Рома.

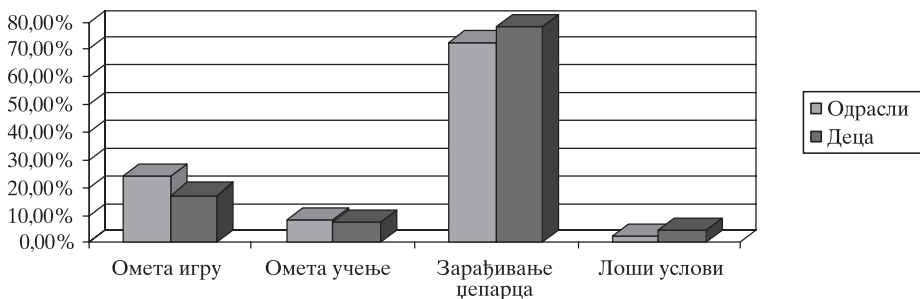
Добијени резултат је у највећој мери у сагласности са другим истраживањима и анализама који се слажу око тога да просечна породица у нашој култури негује

заштитнички став према детету када је реч о практиковању развојно адекватног укључивања детета у кућне послове и помоћ породици.

Интересантно је приметити да и одрасли и деца из опште популације из нашег узорка практично деле слично уверење, а посматрано с аспекта детета то може да значи да међу децом постоји свест о томе да је постојећа мера учешћа детета у радним активностима породице неадекватна. Оно што, међутим свакако уноси и нову димензију јесте податак да је проценат деце из опште популације који изражавају мишљење да су деца преоптерећена пословима у оквиру породице евидентно већи у односу на то шта кажу одрасли. Реч је о две релативно супротстављене перспективе што само поткрепљује уверење да се до праве мере тога шта је и колико узрасно адекватно најбоље може доћи кроз процес преговарања и одлучивања који равноправно укључује и децу и одрасле.

С друге стране, податак да одрасли Роми 15 чешће него одрасли из опште популације сматрају да су деца у кући преоптерећена послом може имати и други димензију с аспекта права детета на заштиту од злоупотребе дечјег рада. Овај налаз дакако не значи аутоматски да се дечји рад злоупотребљава у 15% ромских породица али може да укаже са релативно високим степеном вероватноће да су **деца из ромске популације у оквиру својих породица у много већем броју случајева изложена укључивању у кућне послове који их преоптерећују него што је то случај са децом из опште популације.**

Шта је прихватљив облик дечјег рада као помоћ породици која живи у сиромаштву

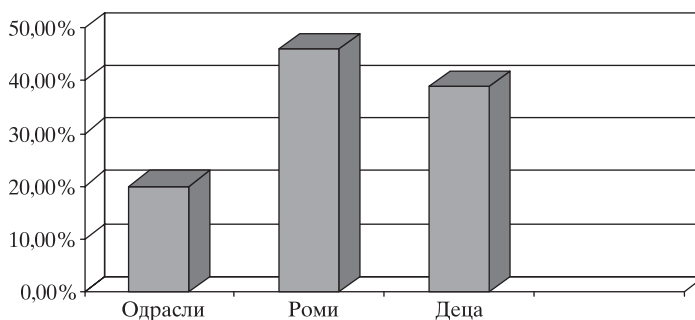
И деца и одрасли из опште популације у преко 70% случајева се слажу да је зарађивање за депарца током распуста најприхватљивији облик "дечјег рада" као помоћ породици која живи у сиромаштву. Нешто више одраслих (24,3%) него деце (17,3%) се слаже са тврдњом да је "рад који деци онемогућава да се цео дан играју или гледају ТВ" такође прихватљива форма.

Рад који деци онемогућава да раде домаће задатке и науче школске лекције би оправдао мањи и подједнак проценат одраслих и деце (око 8%). Процент оних који би као прихватљив облик дечјег рада у условима сиромаштва породице одобрио рад у

лошим условима (хладноћа, влага, присуство опасних хемијских материја...) је најмањи (одрасли - 2,2%, деца - 4,5%).

Изложени резултати указују на то да највећи број одраслих испитаника и деце из опште популације из нашег узорка препознаје као најадекватније облике дечјег рада оне форме које нису у сукобу с остваривањем других права детета. У ову категорију (делимично) могу да се уврсте и они који изражавају (циничан) став да је прихватљиво децу укључити у "рад који им онемогућава да се цео дан играју или гледају ТВ" (без удубљивања у расправу о перцепцији детињства, значају игре или ставова према окупираношћу детета модерним технологијама). Разлог за то лежи у чињеници што овакав став не искључује сам по себи право на одмор, игру и рекреацију већ га само релативизује или сужава (формулација питања и одговора не омогућава дубљу интерпретацију). Оно што, међутим, забрињава јесте податак да укупно свака једанаеста одрасла особа из опште популације, односно свако десето дете, сматра прихватљивим у ситуацији сиромаштва породице укључивање детета у облике рада који представљају директно угрожавање других права детета, а пре свега - права на образовање, права на живот, опстанак и развој, права на здравље и права на заштиту од злоупотребе друге врсте. Овакав налаз треба схватити као **фактор ризика** и указује на потребу превентивног деловања и појачаних мера праћења у **срединама/породицама које живе у условима сиромаштва**.

Распрострањеност и јавни облици дечјег рада према непосредном искуству/сазнањима испитаника

Преко две петине одраслих анкетираних Рома (46%), односно скоро две петине анкетиране деце из опште популације (39%) извештава да зна за конкретан случај у коме деца раде толико да то омета њихово школовање или им узима целокупно слободно време. Одрасли из опште популације значајно ређе (20%) извештавају о оваквим сазнањима.

Анализом садржаја добијених описа у целини издваја се неколико категорија одговора:

1. **Тешки пољопривредни радови** (врста послова о којима извештавају деца из узорка опште популације и одрасли из узорка Рома; односи се на радове у пољу и око живине/стоке)

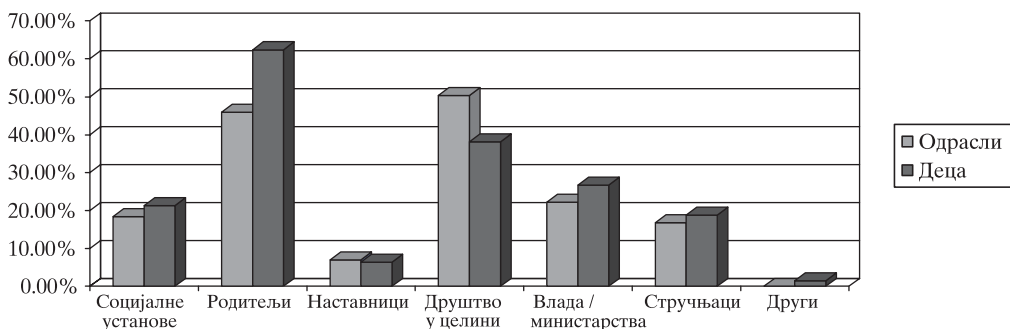
2. **Кућни послови** (врста послова о којима извештавају деца из узорка опште популације и одрасли из узорка Рома; односи се на обављање кућних послова који својим обимом превазилазе уобичајену помоћ у домаћинству)
3. **Директно остваривање прихода - сива економија** (врста послова о којима извештавају одрасли из узорка опште популације и Рома; укључује најчешће физичке послове на грађевини, у градској чистоћи, на пијацама, скупљање гвожђа и старог папира, али и продају на пијацама/тезгама)
4. **Укљученост у организоване** (криминалне) **форме** (врста послова о којима извештавају сви испитаници; укључује - организоване крађе, препродају наркотика и/или крадених ствари)
5. **Просјачење** (врста послова о којима извештавају сви испитаници)
6. **Проституција** (врста послова о којима извештавају деца из узорка опште популације и одрасли из узорка Рома).

Испитаници нису имали специфичну инструкцију да у опису послова укажу и на коју групу деце се односе њихова сазнања, али су поједини то учинили. Анализом садржаја идентификоване су две групе које су испитаници директно повезали с одређеним пословима:

1. Деца са села - укљученост у тешке пољопривредне послове,
2. Ромска деца - организована злоупотреба у просјачењу.

Добијени резултати не могу се посматрати као поуздана мера распрострањености појаве злоупотребе дечјег рада, али могу **с приличном веродостојношћу да укажу на то које појавне облике у нашој средини општа популација препознаје као оно што представља кршење права детета на заштиту од дечјег рада**. У том смислу оно што наши испитаници наводе као случајеве дечјег рада за који они знају из личног искуства, можемо третирати као **највидљивије појавне облике**, односно опште **препознатљиве ризичне групе** (деца са села и ромска деца).

Одговорност за заштиту од злоупотребе дечјег рада

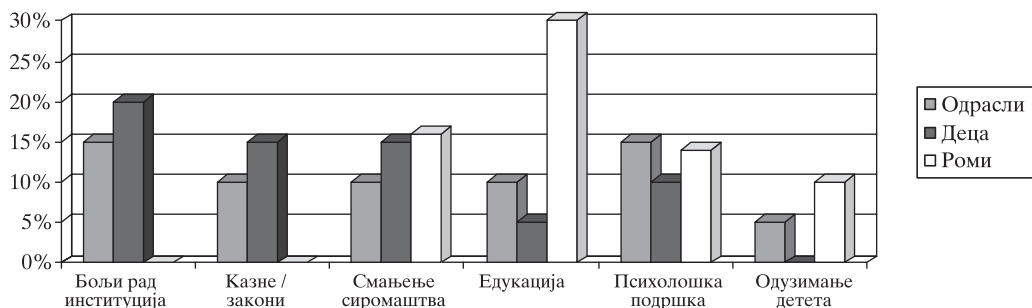
Испитаници из узорка деце и одраслих из опште популације у целини су сагласни у оцени да одговорност за заштиту деце од злоупотребе дечјег рада у највећој мери носе друштво у целини и родитељи. Деца у нешто већој мери ту одговорност приписују

родитељима него друштву, што се може тумачити у склопу значаја родитељске улоге у том периоду психо-социјалног развоја али и чињенице да термин ”друштво у целини” има релативно апстрактно (удаљено) значење за децу тог узраста.

Нешто мањи, али релативно уједначен значај, потом се даје влади (односно релевантним министарствима), социјалним установама и стручњацима који непосредно раде са децом. Улога и одговорност наставника процењује се као врло ниска.

Пошто у својој основи институције система (влада, министарства, социјалне установе), а посредно стручњаци и наставници, управо чине најзначајнији део ”друштва у целини”, може да се сматра да наши испитаници препознају да највећу одговорност за заштиту од злоупотребе дечјег рада нови заправо целокупан систем друштвене бриге о деци, а родитељи следствено својој улози деле ту одговорност са системом.

На који начин помоћи деци која су жртве искоришћавања дечјег рада

Замољени да одговоре на отворено питање ”на који начин помоћи деци која су жртве искоришћавања дечјег рада” испитаници су износили своја мишљења која се у својој основи могу класификовати у две веће категорије.

Прву чине **опште, системске мере** које треба да буду у основи опште превенције али и покретања механизма заштите. Тако се и деца и одрасли из узорка опште популације слажу да је потребно обезбедити јасније и доследније ангажовање надлежних институција и стручњака у релевантним системима, али и формулисање закона тј. њихово доследно спровођење. У овој групи налази се смањење сиромаштва као значајан предуслов, око чега су у подједнакој мери сагласни сви испитаници из узорка деце и одраслих из опште популације као и одраслих Рома. Посебно значајно место у овој категорији заузима образовање, при чему у узорку одраслих Рома оно примарно има значење ”школовања” (доступности образовања уопште) док код деце и одраслих из опште популације ова мера је формулисана више као потреба да посебним радом са децом и родитељима на подизању нивоа свести о правима (укључујући и препознавање феномена злоупотребе дечјег рада као форме кршења права).

Друга већа група одговора испитаника класификована је као мере непосредне заштите у ситуацијама идентификовања злоупотребе дечјег рада а укључује обезбеђивање непосредне психолошке/саветодавне помоћи деци жртвама и њихово измештање из породица (у друге породице или домове).

Шта мисле испитаници да ли они могу нешто и учинити или предложити што би поправило положај деце која су жртве злоупотребе дечјег рада

Процент испитаника из узорка деце и одраслих из опште популације, као и узорка одраслих Рома који експлицитно изјављују да не би ништа могли да учине је релативно уједначен и креће се од 18-25%. Највећи број испитаника предлаже нека уопштена решења која се у великој мери преклапају с одговорима који су добијени на претходном питању, али се анализом садржаја могу идентификовати нове категорије које сматрамо посебно релевантним за питање нивоа личног ангажмана и одговорности појединца.

1. У групи одраслих испитаника тек око 10% укупно износи предлоге које бисмо могли да оценимо као релевантне, тј. одговоре који непосредно укључују специфичну и реалну акцију фокусирану на конкретан проблем:
 - а. Контактирање надлежних установа (најчешће се наводи центар за социјални рад) у ситуацијама сумње или сазнања о присуству злоупотребе дечјег рада код појединачних случајева;
 - б. Анимирање "савезника" у функцији друштвене акције (придобивање медија за ову тему; кориштење демократских институција кроз учешће на политичким изборима и вршење притиска преко изабраних представника за доношење одговарајућих закона/мера).
2. У групи деце нешто преко 20% укупно своју спремност за акцију на изванредан начин условљава потребом овладавања знањима и вештинама ("помогли би али када би им неко рекао како").

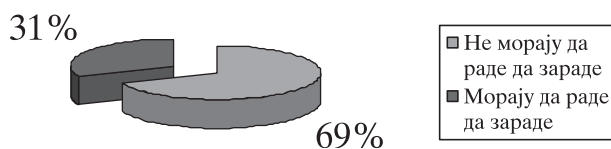
Добијени резултати у целини показују да у овом тренутку и у односу на проблематику злоупотребе дечјег рада на нивоу индивидуалне свести и спремности за конструктивно поступање постоји релативно мали потенцијал што је вероватно део ширих процеса изградње друштва ангажованих и одговорних појединаца. Истовремено, тај потенцијал може бити и до два пута већи ако је праћен адекватном акцијом информисања и оснаживања за преузимање личне одговорности у превенцији и заштити.

б. Узорак ромске деце

Распрострањеност и облици дечјег рада - непосредно лично искуство испитаника

Више од половине испитаника (53,2%) из узорка ромске деце изјављује да "у њиховој породици и одрасли и деца треба нешто да зараде", **док једна трећина (31%) потврђује да и они сами лично морају да раде да би зарадили за себе и породицу.**

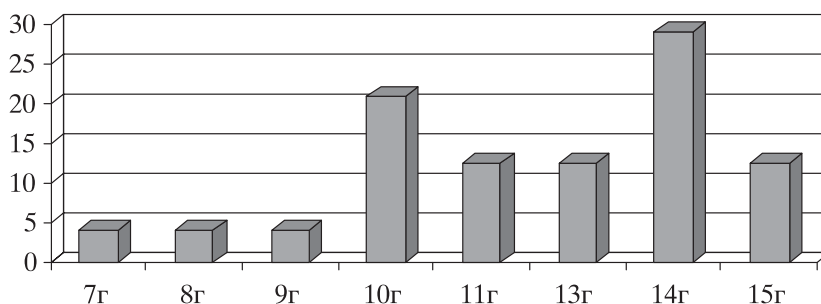
Искази деце на властитом искуству

Узраст на коме деца почињу да раде

Према исказима наших испитаника 7 година је најранији узраст када су почели са радом који доноси зараду. Инциденција укључивања у рад је релативно ниска све до узраста од 10 година која је чини се критична, а најчешће се након тога везује уз узраст од 14 година.

Узраст на коме су почели да раде

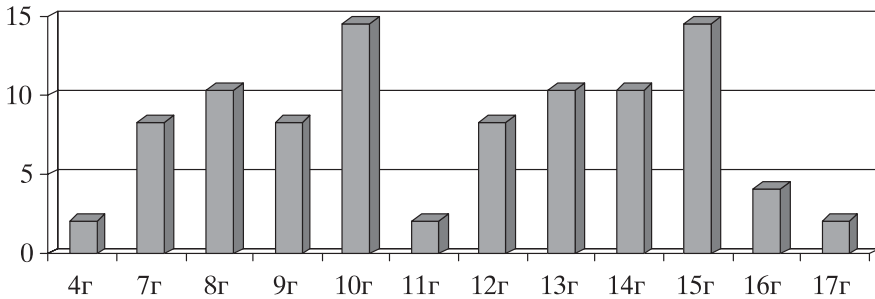

Половини испитаника, према њиховим исказима, рад не пада тешко и рад им се чини лак и забаван, док је нешто мање од две петине сагласно са тврдњом да је тај рад "помало тежак". Процент оних којима је такав рад "јакко тежак и једва издржљив" је најмањи, али значајан (нешто преко 8%) јер сам по себи упућује на то да својим интензитетом може директно да угрожава остваривање других права. Када се, међутим, узму у обзир и врсте послова које ова деца раде уводи се и нова димензија злоупотребе која има јасну економску компоненту и задира у зону сиве економије. Највећи проценат деце изјављује да ради **послове продавца** (на пијаци, уличним тезгама, "код Кинеза"...), **разношење робе и послове чистача улица**. Преко две петине деце која су учествовала у овом истраживању су узраста преко 15 година када у складу са важећим законодавством могу да заснивају радни однос, али је мало вероватно да је и један радни ангажман (и накнада за њега) био заснован на закону. Када је реч о деци млађој од 15 година у овој узорку (који су подједнако заступљени као и старији) димензија незаконитости је сама по себи јасна, а елемент злоупотребе дечјег рада још је додатно појачан неадекватношћу услова/врсте послова са аспекта права на здравље.

Распростирањеноси и облици дечјег рада - према сазнањима испитаника

Око 20% девојчица и 35% дечака изјављују да лично познају неког свог вршњака који ради при чему се кроз опис послова добија и јаснија слика. Рад **девојчица** је много чешће везан уз кућне послове а само у 15% случајева су то послови који непосредно доносе зараду (продаја робе, рад у градској чистоћи). Када је реч о **дечацима** то су претежно плаћени послови (на пијаци, прање стакала, грађевински послови), али се у 5% одговора наводе и активности које задиру у област криминалитета (продаја дроге).

Најмлађе дете за које знају да ради

Међу најмлађом децом коју испитаници из нашег узорка лично знају да раде највише се десетогодишњака и петнаестогодишњака. Број деце узраста 12, 13 и 14 година је нешто мањи али релативно уједначен са бројем деце узраста од 7, 8 и 9 година.

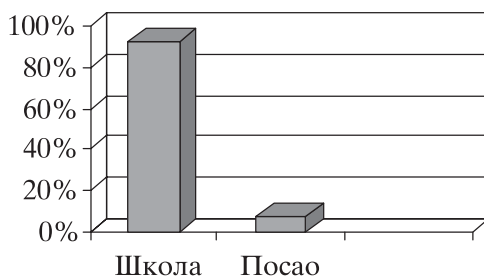
За **старију децу** наши испитаници кажу да раде теже послове, али без јаснијег објашњења. Код **млађе деце** формирају се две категорије одговора - просјачење и сакупљање старог папира.

Добијени резултати се готово у целости поклапају са ставовима и проценама о распрострањености и појавним облицима дечјег рада који су добијени на узорку одраслих и деце из опште популације и одраслих Рома. Они потврђују да су физички послови који доносе приход, просјачење али и послови који задиру у криминалитет реалност значајног броја ромске деце. Узраст на коме ромска деца почињу (а након тога настављају) да раде по њиховим сведочењима идентична је узрасту деце коју свакодневно виђамо на улицама, пролазима, пијацама, градилиштима. Посебно је алармантно то што су овакви феномени довољно видљиви а адекватна реакција још увек изостаје.

Могућности избора

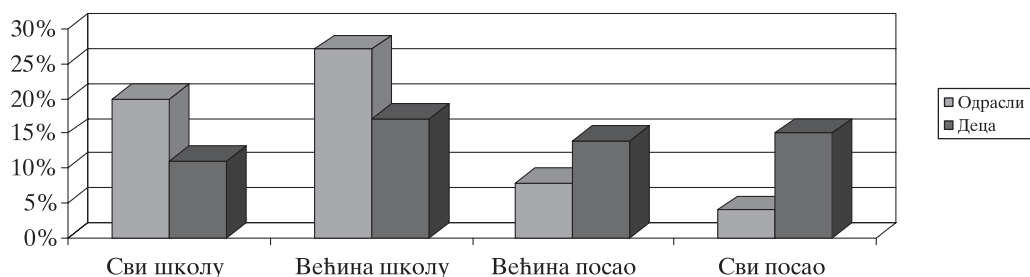
Упитани шта би лично изабрали да могу да бирају између школе и посла готово сви (92%) испитаници из нашег узорка би изабрали само школу.

Када би могао/ла да бираш шта би пре изабрао/ла?

Овакав резултат готово да није потребно ни коментарисати јер он на најбољи могући начин сведочи о томе какав став према раду на деčјем узрасту имају сама деца која носе то искуство. С друге стране, овај податак даје посебну димензију анализирању фактора који стоје у основи ниске стопе обухвата образовањем ромске деце. Ако се као неки од фактора који стоје у основи овог проблема наводе неадекватна мотивација или неувиђање значаја образовања, они се сигурно не могу узети уз децу већ пре уз њихове родитеље. Потврда оваког става је и упоредни приказ мишљења деце и одраслих. И једнима и другима смо поставили готово идентично питање³³ чији је смисао био да дају своју процену о томе шта би (друга) деца пре изабрала - посао или школу.

Када би (друга) деца одабрала?

Као што се из графикана види процена одраслих и деце се значајно разликује. Одрасли су у много већој мери уверени да би деца у ситуацији избора пре бирала посао него школу, док је угао гледања саме деце другачији - они су значајно чешће сагласни у оцени да би њихови другови (сви или већина) одабрали школу.

Ако је деčји рад реалност једног дела ове деце она то сигурно није зато што су сами тако изабрали. Помоћ родитељима и укључивање у активности домаћинства је

³³ Питање за одрасле: "У условима повољних материјалних могућности породице шта би по вашем мишљењу деца одабрала?". Питање за децу: "Шта мислиш да би већина твојих другова и познаника Рома пре одабрала - посао или школу?"

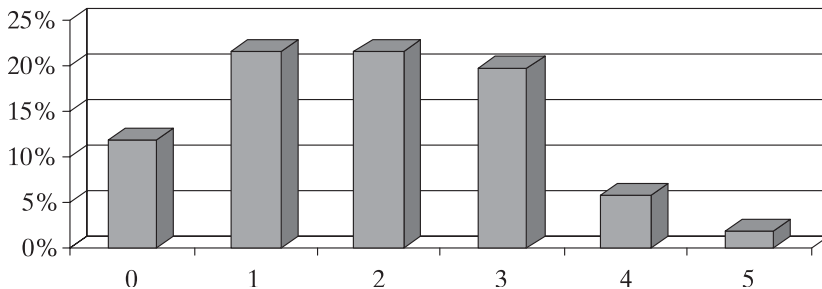
позитивно и пожељно и у многоме доприноси не само развијању породичног заједништва већ и здравом психо-социјалном сазревању детета. То све, наравно, важи до границе која не омета исто то психо-социјално сазревање, односно, остваривање других права детета.

в. Узорак деце из хранитељских породица

Интензитет и облици укључивања у послове домаћинства

Највећи број деце је дневно у оквиру домаћинства укључен у кућне послове у распону од 1 до 3 сата просечно (по категоријама око 20%). Нешто више од једне десетине извештава да не ради уопште послове у домаћинству, док је укупно око 8% ангажовано преко 4 сата дневно.

Дневни ангажман у кућним пословима изражен у сатима

Ако се ови подаци посматрају у односу на ставове о прихватљивом просечном времену ангажмана детета у породици у односу на узраст (за 13 година - 2 сата, за 17 година - 3,5 сата) можемо **са значајним степеном вероватноће да тврдимо да су деца у (руралним) хранитељским породицама укључена у послове у оквиру домаћинства више него што би се у општој популацији сматрало оправданим.**

Које послове најчешће обављају

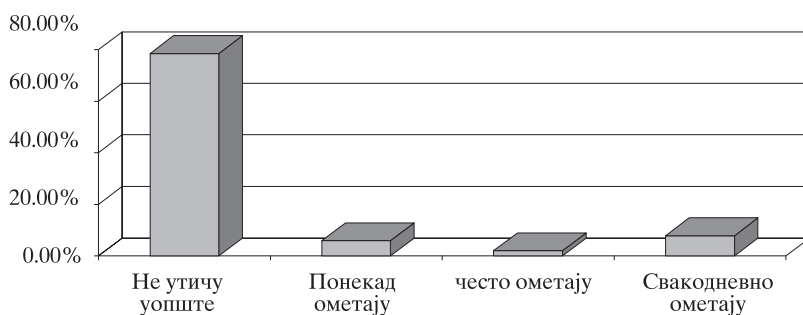
- 1. Кућни послови - 76%** деце је навело да обавља различите кућне послове. Најчешће навођени одговори су брисање прашине, усисавање, одлазак у продавницу, прање судова, сређивање своје собе...
- 2. Пољопривредни радови - 20%** деце изјављује да су укључени у послове на њиви или башти (копање).
- 3. Радови око стокe и живине - 14%** деце обавља послове који се тичу храњења домаћих животиња и чишћења стаја.
- 4. Дворишни послови - 14%.** Овде спадају физички нешто тежи послови као што су кошење траве и цепање дрва.

(Укупан проценат превазилази 100% што је резултат што је свако дете су једина деца наводила да раде и више од једне категорије послова.)

Највећи проценат деце у (руралним) хранитељским пословима извештава о доприносу породици у обављању редовних кућних послова, али истовремено учествује и значајан удео послова који се групишу као пољопривредни радови и рад око стоке и живине. Овај део послова деца уједно процењују као најтеже и као оно по чему се разликују од друге деце из шире околине.

Колико обавезе у домаћинству утичу на учење

Преко 80% деце извештава да обавезе у домаћинству уопште не утичу или само понекад ометају њихове обавезе везане за школу (учење), док је укупно готово 10% оних који сматрају да рад у домаћинству свакодневно или често омета учење.

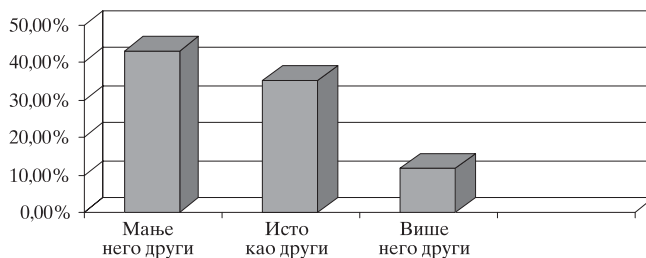

Ако се овај податак посматра са становишта остваривања права на образовање можемо да закључимо да је **свако десето дете у (руралној) хранитељској породици у ризику од злоупотребе децјег рада.**

Процена количине обавеза у односу на другу децу

Највећи проценат деце (43%) сматра да су укључени у послове у домаћинству мање него друга деца у широј околини. Нешто мање њих (35%) процењује да је тај ниво уједначен, док готово 12% процењује да раде више него друга деца.

У односу на другу децу у широј околини

Овај податак сам по себи нема посебно значење са аспекта процене присутности злоупотребе дечјег рада. Међутим, када се узме у обзир да она деца која износе оцену да раде више него друга деца извештавају да је управо укљученост у пољопривредне радове и радове око стоке и живине оно што их разликује од већине (а да управо те послове процењују као најтеже) подаци добијају друго значење.

Уједначеност процената деце која сматрају да раде више него други и да им тај рад омета учење (10-12%) је прилично евидентна и може се сматрати индикативном у смислу процене ризика за злоупотребу дечјег рада у руралним хранитељским породицама.

Анализи резултата у великој мери су допринеле и импресије истраживача из директног контакта са децом и спонтаних вербализација које су биле бележене. Наиме, специфичност положаја у коме се налазе деца у хранитељским породицама налаже опрез у интерпретацији добијених резултата. **Постоји основана бојазан да добијени одговори не одражавају у потпуности реалност и да је обим укључивања деце у послове домаћинства већи него што је регистрован овим истраживањем.** Оваквом ставу доприносе следећи налази и мишљења:

- У доживљају већине деце у хранитељским руралним породицама на неки начин представља (научену) нормалност ситуација у којој нпр. одмах након доласка из школе одлазе у шталу или у поље па тек након вечере имају времена за учење. С тог аспекта они и немају свест о томе да немају довољно слободног времена тј. времена за одмор, игру и рекреацију. Илустрација овог става је и податак да чак **80% изјављује да им обавезе у домаћинству не представљају никакав проблем, АЛИ** када су питани **чиме би волели да се баве када би имали мање посла у кући чак 45%** испитаника наводи широк спектар активности које заправо указују да су им због укључивања у послове домаћинства ускраћене могућности за бављење спортом, дружење са вршњацима, ваннаставне активности, бављење хобијем итд.
- Тенденција давања социјално пожељних одговора може бити последица страхова везаних за свој положај у хранитељској породици и односа са хранитељима. Илустрација оваквог тумачења је и податак да је **само 16% испитаника изјавило да у оквиру хранитељске породице има чланова (најчешће "маме" и "баке") који их "штите"**. Питање је колико је сама анкетна ситуација обезбедила довољно добар однос поверења и гаранције да оно што је речено неће имати негативан утицај на дете.
- Положај детета које је смештено у хранитељску породицу која већ има властиту децу може у значајној мери бити обојен потребом да се кроз послушност "осигура" своја позиција и обезбеди наклоност. То може да се илуструје податком да **65% никада не избегава своје обавезе, а 24% то чини врло ретко** и да им само у 4% случајева те обавезе падају тешко (што је у директној диспропорцији с процентима везаним за процену колико им то омета учење, слободно време или колико сматрају да друга деца раде).

Резултати добијени овим истраживањем омогућавају да укажемо само на неке тенденције и претпоставке, јер методолошка ограничења не дозвољавају доношење закључака који би били апсолутно валидни. Истовремено резултати указују у ком правцу треба наставити даља истраживања у овој области.

Навешћемо неколико значајнијих:

- Испитаници из опште популације (одрасли и деца) своју општу информисаност о проблему дечјег рада претежно оцењују као осредњу или недовољну, уз висок степен сагласности око тога да целокупно друштво треба да буде боље упознато с овом проблематиком а не само стручњаци.
- Постоји широко распрострањено уверење да је овај проблем релевантан за наше друштво и да треба да заузима високо место на лествици са другим проблемима са којима се сусреће наша земља.
- Испитаници из опште популације злоупотребом дечјег рада најчешће сматрају оне форме које су највидљивије као друштвени феномен а по својим карактеристикама улазе у домен организоване злоупотребе или садрже елементе сиве економије: просјачење, проституцију, или крађу и/или друге незаконите радње и тежак физички рад.

Друге мање видљиве облике (који су и иначе по свом карактеру скривени, (тј. они који могу да се одвијају у оквиру породице и домаћинства) препознаје готово незнатан део узорка из опште популације, а посебно у ниском степену то чине деца што је врло значајан налаз.

- Дужина пожељног времена рада деце просечно је највиша у оценама испитаника из рубних (периферних) делова градова (насеља), из сеоских средина, код одраслих из ромске популације и код испитаника са нижим образовањем. Овакав став заправо значи да одређене средине имају нешто већа очекивања у односу на то колико дете треба да помаже у кући. На пример, деца из ромске популације у оквиру својих породица у много већем броју случајева су изложена укључивању у кућне послове којих их преоптерећују него што је то случај са децом из опште популације.
- Једна трећина (31%) ромске деце потврђује да и они сами лично морају да раде да би зарадили за себе и породицу. Највећи проценат деце изјављује да ради послове продавца (на пијаци, уличним тезгама, "код Кинеза"...), разношење робе и послове чистача улица.

Рад девојчица је много чешће везан уз кућне послове а само у једној шестини случајева су то послови који непосредно доносе зараду (продаја робе, рад у градској чистоћи). Када је реч о дечацима то су претежно плаћени послови (на пијаци, прање стакала, грађевински послови), али има и одговора у којима се наводе и активности које задиру у област криминалитета (продаја дроге).

- Забрињавајући је податак да укупно свака једанаеста одрасла особа из опште популације, односно свако десето дете, сматра прихватљивим у ситуацији сиромаштва породице укључивање детета у облике рада који представљају директно угрожавање других права детета, а пре свега - права на образовање, права на живот, опстанак и развој, права на здравље и права на заштиту од злоупотребе

друге врсте. Овакав налаз треба схватити као фактор ризика и указује на потребу превентивног деловања и појачаних мера праћења у срединама/породицама које живе у условима сиромаштва.

- Добијени резултати у целини показују да у овом тренутку и у односу на проблематику злоупотребе дечјег рада на нивоу индивидуалне свести и спремности за конструктивно поступање постоји релативно мали потенцијал што је вероватно део ширих процеса изградње друштва ангажованих и одговорних појединаца. Истовремено, тај потенцијал може бити и до два пута већи ако је праћен адекватном акцијом информисања и оснаживања за преузимање личне одговорности у превенцији и заштити.
- Са значајним степеном вероватноће можемо да тврдимо да су деца у (руралним) хранитељским породицама укључена у послове у оквиру домаћинства више него што би се у општој популацији сматрало оправданим.

Највећи проценат деце у (руралним) хранитељским пословима извештава о доприносу породици у обављању редовних кућних послова, али истовремено уочавамо и значајан удео послова који се групишу као пољопривредни радови и рад око стоке и живине. Овај део послова деца уједно процењују као најтеже и као оно по чему се разликују од друге деце из шире околине.

- Резултати показују да је свако десето дете у (руралној) хранитељској породици у ризику од злоупотребе дечјег рада.

VI. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПРЕПОРУКЕ

а. Вођење евиденције о дечјем раду

Поузданих података о распрострањености најтежих облика злоупотребе дечјег рада нема, јер не постоји јединствен систем евидентирања и праћења. У оквиру различитих институција статистика се води различито, применом различитих параметара и различитих методолошких поступака, па су и подаци добијени на тај начин неупоредиви и не дају праву слику обима ове појаве у нашој земљи.

Доступни подаци Министарства рада, запошљавања и социјалне политике показују да инспекција рада до сада није наилазила на случајеве кршења Закона због непоштовања прописа о заштити деце на раду, *мада се о њој не воде званични статистички подаци. У одсуству вођења званичне статистике и недостижња посебно разрађених механизма за праћење и заштиту деце на раду, сасвим је могуће да има примера кршења права деце на заштиту од злоупотребе њиховог рада, те да то што инспекција није наилазила на случајеве кршења Закона у овом сегменту може бити последица начина праћења примене Закона.*

Један од критеријума за адекватно планирање и спровођење мера заштите деце од искоришћавања дечије радне снаге **јесте постојање јединствених критеријума и начина регистровања ове појаве** у нашем друштву и **обезбеђивање механизма за њихову обраду на локалном, регионалном и централном нивоу**. Подаци којима у овом тренутку располажу надлежне службе и органи само једним делом одражавају реалност.

Вредно је напоменути да је током реализације овог истраживања одговорнима у Министарству за рад, запошљавање и социјану политику скренута пажња на овај проблем, а пошто је био у припреми нацрт измена прописа у области запошљавања, у нацртима ових измена унета је обавеза посебног праћења и вођења посебне евиденције о запошљавању малолетних лица.

б. Законска регулација

Иако нема колизије између одредби Породичног закона и Закона о раду у погледу пословне способности детета, мислимо да има простора за залагање за измене Закона о раду који ће омогућавати заснивање радног односа детета које је навршило 15 година, без писмене сагласности родитеља односно старатеља, ако не због ничег другог, а оно због корпуса права која су дата детету Породичним законом, а које је навршило 15 година. Изменама Закона о раду у овом делу уклониће се и садашња противречност у примени законских прописа а која се односи на то да старалац односно родитељ има право да поднесе захтев за раскид радног односа у име малолетника.

Посебно смо апострофирали недовољну заштиту запосленог детета и ноћни рад (у одређеним случајевима) уз надзор од стране пунолетног лица. Услов за радно ангажовање ноћу, у виду правног стандарда "неопходности наставка рада прекинутог услед више силе и немања на располагању довољног броја пунолетних запослених", јесте добар из перспективе послодавца, али не и из перспективе запосленог детета. Због тога је неопходно извршити измене у Закону о раду и укинути ову одредбу.

в. Резултати истраживања о дечјем раду

Добијени резултати у целини показују да у овом тренутку и у односу на проблематику злоупотребе дечјег рада на нивоу индивидуалне свести и спремности за конструктивно поступање постоји релативно мали потенцијал што је вероватно део ширих процеса изградње друштва ангажованих и одговорних појединаца. Истовремено, тај потенцијал може бити много већи ако је праћен адекватном акцијом информисања и оснаживања појединаца за преузимање личне одговорности у превенцији и заштити.

О неопходности предузимања ових активности говоре и добијени резултати у истраживању. Наиме, испитаници из опште популације злоупотребом дечјег рада најчешће сматрају оне форме које су највидљивије као друштвени феномен а по својим карактеристикама улазе у домен организоване злоупотребе или садрже елементе сиве економије: просјачење, проституцију, или крађу и/или друге незаконите радње и тежак физички рад. Друге мање видљиве облике (који су и иначе по свом

карактеру скривени, (тј. они који могу да се одвијају у оквиру породице и домаћинства) препознаје готово незнатан део узорка из опште популације, а посебно у ниском степену то чине деца што је врло значајан налаз.

Добијени резултати такође показују да су физички послови који доносе приход, просјачење али и послови који задиру у криминалитет реалност значајног броја ромске деце. Узраст на коме ромска деца почињу (а након тога настављају) да раде по њиховим сведочењима идентична је узрасту деце коју свакодневно виђамо на улицама, пролазима, пијацама, градилиштима. Посебно је алармантно то што су овакви феномени довољно видљиви а адекватна реакција још увек изостаје.

С обзиром да је добар део адекватне заштите све деце а тиме и ромске деце у надлежности служби социјалне и породично правне заштите, односно центара за социјални рад као органа старатељства и установа социјалне заштите, неопходно је разрадити механизме и оспособити службе социјалне заштите да путем различитих програм адекватније пружају заштиту овој деци. Сигурно је да проблем ромске деце морамо посматрати у склопу имплементације Стратегије за давање већих овлашћења Ромима и укупног положаја Рома, али то не искључује обавезе надлежних служби у складу са важећим прописима.

Такође је неопходно наставити с посебним истраживањима најтежих облика злоупотребе дечјег рада а посебно оних области и појава које спадају под кривичне санкције: организовање просјачења, малолетничке проституције и трговине децом у сврху обављања ових активности.

Истраживање је показало да највећи проценат деце смештене у руралним хранитељским породицама извештава о доприносу породици у обављању редовних кућних послова, али истовремено уочавамо и значајан удео послова који се групишу као пољопривредни радови и рад око стоке и живине. На основу добијених резултата са значајним степеном вероватноће можемо да тврдимо да су деца у (руралним) хранитељским породицама укључена у послове у оквиру домаћинства више него што би се у општој популацији сматрало оправданим. Овај део послова деца уједно процењују као најтеже и као оно по чему се разликују од друге деце из шире околине. Иако немамо директних показатеља о радном ангажовању опште популације деце у руралним срединама, овај податак сугерише да је неопходно у наредном периоду, кроз различите форме акционог истраживања, истражити њихово радно ангажовање. За почетак је могуће на основу репрезентативног узорка у различитим деловима Републике урадити акционо истраживање.

ПРИЛОГ

Резултати истраживања на узорку опште популације одраслих

Карактеристике узорка

Табела 1. Испитаници по градовима

	Фреквенција	Проценти
Београд	124	67.0
Нови Пазар	30	16.2
Зајечар	31	16.8
Укупно	185	100.0

Табела 2. Испитаници по полу

	Фреквенција	Проценти
женско	107	57.8
мушко	78	42.2
Укупно	185	100.0

Табела 3. Испитаници по врсти насеља

	Фреквенција	Проценти
село	25	13.5
насеље	6	3.2
периферија	62	33.5
центар	89	48.1
Укупно	182	98.4

Табела 4. Испитаници по степену образовања

	Фреквенција	Проценти
непотпуна основна школа	3	1.6
осмогодишња школа	28	15.1
осмогодишња школа и занат	12	6.5
део средње школе	7	3.8
завршена средња школа	95	51.4
виша школа	14	7.6
факултет	26	14.1
Укупно	185	100.0

I - Ставови према доприносу детета кућним пословима у породици

Колико у просечној породици у Србији данас деца помажу родитељима у раду?

	Фреквенција	Проценти
Деца су превише заштићена и не раде ништа	28	15.1
Деца би могла да буду више укључена у кућне послове	101	54.6
Мислим да раде таман колико одговара њиховом узрасту и способностима	52	28.6
Деца су најчешће преоптерећена радом у кући	2	1.1
Укупно	184	99.5

Нешто мање од једне трећине испитаника (29%) сматра да деца раде таман колико одговара њиховом узрасту и способностима. Највећи број испитаника (нешто више од половине) сматра да би деца могла да буду више укључена у кућне послове, док 15% изражава став да су деца превише заштићена и не раде ништа. У најмањем броју случајева (1,1%) испитаници сматрају да су деца преоптерећена радом у кући.

Шта је прихватљив облик дечјег рада као помоћ породици која живи у сиромашћу?

	Фреквенција	Проценти
Рад који им онемогућава да се цео дан играју или гледају ТВ	45	24.3
Рад који им онемогућава да ураде домаће задатке и науче школске лекције	15	8.1
Зарађивање џепарца током распуста	134	72.4
Рад у лошим условима (хладноћи, влажним просторијама, с пестицидима у пољопривреди, и слично)	4	2.2
Тражење новчане помоћи од других људи	4	2.2

Упадљиво највећи број испитаника (готово 2/3 - 72,4%) као најприхватљивији облик дечјег рада сматра зарађивање џепарца у току распуста. Око једна четвртина (24,3%) сматра да је прихватљиво дете укључити у "рад који има онемогућава да се цео дан играју или гледају ТВ".

Нешто мање од десетине (8,1%) изражава став да је 'рад који детету онемогућава да ураде домаће задатке и науче школске лекције' прихватљив у условима помоћи породици која живи у сиромаштву. Иако је проценат оних који сматрају да је прихватљив рад детета у лошим условима (2,2%) и рад који подразумева тражење новчане помоћи од других (2,2%) низак, у односу на специфичност проблематике можемо га сматрати изразито значајним.

Колико времена дневно је прихватљиво зайослићи деце у породици и шта би било адекватно да ради на одређеном узрасту?

Наши испитаници изражавају сагласност око тога да с порастом узраста треба да расте и дужина дневног укључивања детета у кућне послове. На узрасту од 5 година испитаници сматрају да је у просеку прихватљиво дете ангажовати око 30 минута дневно, док на узрасту од 9 година то време расте на 1 сат и 30 минута. Према мишљењу наших испитаника тринаестогодишњака је сасвим оправдано укључити у кућне послове у трајању преко 2 сата дневно, док седамнаестогодишњак треба да ради у кући нешто мање од три и по сата.

Ако се одговори анализирају у односу на величину/тип насеља из кога долазе наши испитаници, интересантно је приметити да су на млађим узрастима (5, 9 и 13 година) просечне вредности пожељног трајања укључивања детета у кућне послове статистички значајно највише у срединама које имају статус периферија (рубних делова градова и насеља) у односу на чисто сеоске средине, градска подручја или уже централне делове насеља. Једино код узраста од 17 година, те вредности су статистички значајно највише у сеоским срединама и насељима.

Када се узме у обзир степен образовања узорка статистички значајне разлике региструју се код испитаника са нижим образовањем - просечне вредности времена за које они сматрају да је пожељно укључити дете у кућне послове су значајно више у односу на испитанике виших степена образовања, а односе се на готово све узрастне категорије (9, 13 и 17 година).

Прихватљиви облици рада за деце узраста од 5 година:

1. **Сређивање личних ствари и брига о личној хигијени** (ова категорија појављује се у 20% случајева у читавом узорку и у 65% случајева у групи испитаника који су дали било који одговор на ово питање; овде се првенствено ради о сређивању играчака, а само у неколико случајева о сређивању своје собе);
2. **Лакши послови у кући** (ова категорија, у читавом узорку, појављује се у нешто више од 5% случајева, док се у групи оних испитаника који су дали одговор на ово питање појављује у нешто мање од 20% случајева; од конкретнијих послова овде се помиње само помоћ у кухињи).

Прихватљиви облици рада за деце узраста од 9 година:

1. **Сређивање личних ствари** (ова категорија, зависно од референтног узорка, појављује се у нешто изнад 20%, тј. у 45% одговора; овде се, за разлику од претходног узраста где се најчешће наводи сређивање играчака, најчешће помиње сређивање собе);

2. **Помоћ у кућним пословима** (ова категорија заступљена је са нешто мање од 20%, тј. нешто мање од 40% одговора; од конкретних послова помињу се помоћ у кухињи, брисање прашине; у ову категорију сврстано је и пар одговора који се тичу помоћи у сређивању баште);
3. **Одлазак у продавницу и избацивање смећа** (заступљеност ове категорије иста је као и заступљеност претходне - нешто мање од 20%, тј. 45% одговора).

Прихваћљиви облици рада за деце узрасћа од 13 година:

1. **Помоћ у кућним пословима** (ова категорија појављује се, зависно од референтног узорка, у нешто мање од 40%, тј. нешто више од 70% одговора; од конкретних кућних послова помиње се: брисање прашине, усисавање, помоћ у кухињиЦ);
2. **Одлазак у продавницу и на пијацу** (ова категорија појављује се у нешто више од 15%, тј. у нешто више од 30% одговора; као што се може приметити овој категорији је, у односу на претходни узраст, додат и одлазак на пијацу);
3. **Сређивање личних ствари** (ова категорија појављује се у нешто мање од 15%, тј. у 25% одговора).

Прихваћљиви облици рада за деце узрасћа од 17 година:

1. **Помоћ у кућним пословима** (ова категорија појављује се у 30%, тј. 55% одговора; на овом узрасту појављују се и сређивање читавог стана као и спремање ручка);
2. **Одмењивање родитеља** (ова категорија појављује се у 10%, тј. у нешто мање од 20% одговора; одмењивање родитеља не односи се на помоћ у кућним пословима већ углавном на помоћ и одмењивање родитеља у њиховим професијама, па се тако помиње рад на пољопривредним имањима, различити занатски послови и сл.);
3. **Зарађивање за депарац** (ова категорија појављује се у нешто мање од 10%, тј. у нешто више од 15% одговора; углавном се напомиње да би деца требало да раде преко распуста);
4. **Све по потреби** (заступљеност ове категорије иста је као и заступљеност претходне; ово је нешто мање јасна категорија, али рекло би се да се ради о општој констатацији да су деца од 17 година способна за све врсте рада за која и одрасли; "потреба" се тиче како кућних послова тако и послова ван куће);
5. **Одлазак у набавку** (заступљеност ове категорије је нешто изнад 5%, тј. нешто изнад 10% одговора; овде се ради о већим куповинама него што је то на претходним узрастима);
6. **Сређивање личних ствари** (ова категорија појављује се у нешто испод 5%, тј. нешто испод 10% одговора).

II - Распрострањеност и појавни облици злоупотребе децјег рада према непосредном искуству испитаника

Генерално, наши испитаници сматрају да се у просеку децји рад злоупотребљава у 13% породица. Највећи број одговора (55%) креће се у распону од 5 до 20% породица, док око 30% сматра да је то случај у мање од 5% породица. Преосталих 15% је уверења да злоупотребе децјег рада има у више од петине породица.

Статистички значајне разлике региструју се једино у односу на степен образовања и регион/локацију са које су испитаници у узорку. Подаци показују да испитаници нижег степена (21%) образовања као и испитаници из Новог Пазара (18%) у просеку значајно чешће изражавају уверење да се дечји рад код нас злоупотребљава у оквиру породица.

Да ли вам је још најнеки случај у коме деца раде толико да то омета њихово школовање или им узима целокупно слободно време?

Једна петина испитаника (20%) се изјашњава да лично зна за неки случај у коме деца раде толико да то омета њихово школовање/слободно време. Анализом садржаја понуђених примера могу се издвојити три категорије одговора на овом питању:

1. Деца са села (категирија заступљена са испод 5% одговора, гледано у односу на читав узорак и 20% одговора гледано у односу на укупан број испитаника који су одговорили потврдно на дато питање).
2. Ромска деца која просе (категирија заступљена са испод 5% тј. 15% одговора, зависно од референтног узорка).
3. Остало (категирија заступљена са нешто мање од 5% одговора у односу на читав узорак, односно нешто више од 15% у односу на број испитаника који су одговорили потврдно на дато питање. Овде се могу наћи следећи одговори: рад деце на грађевинама, деца која су врбована за џепарење, деца хронично оболелих родитеља која се сопственим избором одлучују на рад. Око 10% тј. 45% испитаника (зависно од референтног узорка) заокружило је алтернативу "да", али није дало никакво објашњење.

Да ли ви лично знајте за неки конкретан случај у коме се грубо искоришћава дечји рад?

Нешто мање од 40% свих испитаника заокружило је алтернативу "да" на овом питању. Њихови одговори могу се сврстати у следеће категорије:

1. Просјачење (категирија заступљена са нешто мање од 20% одговора посматрано у односу на читав узорак или са 50% одговора посматрано у односу на испитанике који су заокружили алтернативу "да").
2. Незаконите радње (категирија заступљена са око 7% одговора у односу на читав узорак, односно 20% одговора у односу на испитанике који су заокружили алтернативу "да"; у овој категорији готово равномерно се распоређују три врсте незаконитих радњи - проституција, наркоманија, крађа, али су оне због малог броја одговора, гледано појединачно, сврстане у једну категорију).

У 20% наведених случајева злоупотребе дечјег рада (посматрано у односу на оне који су изабрали алтернативу "да") наводи се да се ради о ромској деци (овај коментар је нарочито заступљен у категорији "просјачење").

Са испод 5% тј. 7% одговора (зависно од референтног узорка) заступљена је категорија остало.

Око 15% тј. 40% испитаника (зависно од референтног узорка) заокружило је алтернативу "да", али није дало никакво објашњење.

III - Информисаност и ставови о значају проблема дечјег рада

Информисаност о проблему

Да ли сте довољно упознати:	Фреквенција	Проценти
Не, веома мало знам о том проблему	75	40.5
Осредње сам упознат/а с тим проблемом	97	52.4
Веома добро сам упознат/а са тим проблемом	13	7.0
Укупно	185	100.0

Нешто више од 50% свих испитаника сматра да је осредње упозната с овим проблемом, док не много мањи број испитаника (40,5%) сматра да веома мало зна о овом проблему. Број испитаника који процењује да је веома добро упознат с овим проблемом може се сматрати занемарљивим у односу на прве две категорије.

Одговори испитаника:	Фреквенција	Проценти
Преко телевизијских емисија у којима би стручњаци објашњавали проблем	74	40.0
Преко телевизијских емисија у којима би снимали децу чији се рад злоупотребљава	77	41.6
Дискусијом о законима који регулишу ову област у скупштини	25	13.5
Преко образовања у школама	61	33.0
Нешто друго	6	3.2

Преко 90% испитаника сматра да је друштво дужно да све људе боље упозна с проблемом дечјег рада, док остали сматрају да је довољно да о томе буду информисани само стручњаци. Као најадекватнији начини да шира јавност више сазна о овој проблематици најчешће се јављају телевизијске емисије у којима би гостовали стручњаци (40%) или би се приказивали конкретни случајеви злоупотребе дечјег рада (41,6%). У нешто мањој мери одабиран је одговор који подразумева едукацију у школи (33%). Дискусије о законима који регулишу ову област (пренос дискусија из скупштине) препознају се у 13% случајева као адекватан начин информисања шире јавности.

Значај и распростирањеност проблема дечјег рада

Распростирањеност код нас у односу на друге земље

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Више него у већини земаља	35	18.9
Као и у другим земљама	95	51.4
Мање него у већини земаља	53	28.6
Укупно	183	98.9

Нешто више од половине укупног броја испитаника сматра да је злоупотреба дечјег рада у нашој земљи поједнако заступљена као и у другим земљама. Мање од једне трећине је сагласна око тога да је тај проблем у нашој земљи мање заступљен, док незнатно мање од једне петине изражава уверење да се ми сусрећемо с тим проблемом чешће него друге земље.

Важност злоупотребе дечјег рада у нашем друштву

Одговори испитаника:	Фреквенција	Проценти
Није уопште важан	6	3.2
Важан је али имамо много важнијих проблема	30	16.2
Важан је поједнако као и други друштвени проблеми	92	49.7
То је један од проблема од највеће важности за наше друштво	57	30.8
Укупно	185	100.0

Половина испитаника процењује да је проблем злоупотребе дечјег рада у нашем друштву поједнако важан као и сви остали друштвени проблеми. Мањи број испитаника (30%) сматра да је то један од проблема од највеће важности док мањински део узорка сматра да имамо много важнијих проблема и да овај проблем уопште није важан.

Садржај и узроци злоупотребе дечјег рада

Замољени да одговоре на питање ”који су по вама најчешћи облици дечјег рада уопште?” испитаници су дали одговоре који су се груписали око пет већих категорија (проценти за сваку од категорија одређени су у односу на укупан број испитаника, тј. 185 одговора):

1. **Просјачење** (категорија заступљена са нешто више од 50% одговора).

2. **Проституција** (категорија заступљена са нешто више од 25% одговора).
3. **Крађа** (категорија заступљена са нешто мање од 15% одговора).
4. **Тежак физички рад** (категорија која је такође заступљена са нешто мање од 15% одговора; ово је нешто комплекснија категорија одговора; за нешто мање од половине одговора у овој категорији прецизира се да се ради о тешком физичком раду у оквиру пољопривредног домаћинства док се остали одговори односе уопштено на физички рад).
5. **Наркоманија** (тј. трговина наркотицима, категорија заступљена са нешто више од 5% одговора).

У неколико одговора појављује се категорија **незаконите радње** (5% одговора), која није сврстана међу наведених пет с обзиром да се преклапа са другом, трећом и петом категоријом и заступљена је у малом броју случајева. Са испод 5% одговора заступљена је категорија **остало**.

У 25% случајева испитаници нису давали одговор на питање (у већини случајева, простор за одговор остављан је празан, док је у нешто мање од 5% случајева, у односу на читав узорак, дат одговор "не знам"). У само неколико случајева могло се закључити да испитаник није разумео питање.

Узроци искоришћавања дечјег рада:

	Просек	Стд. Дев.	Ни мало		Осредње		У великој мери	
			Фрекв.	%	Фрекв.	%	Фрекв.	%
сиромаштво родитеља	2.45	0.65	11	5.9	65	35.1	87	47.0
алкоголизам родитеља	2.56	0.57	6	3.2	60	32.4	97	52.4
непотпуне породице	2.11	0.62	23	12.4	97	52.4	40	21.6
необразованост родитеља	2.1	0.73	35	18.9	76	41.1	49	26.5
психички проблеми родитеља	2.47	0.62	11	5.9	63	34.1	86	46.5
физичко здравље родитеља	2.28	0.62	14	7.6	87	47.0	58	31.4
наркоманија, проституција и сл.	2.76	0.47	3	1.6	32	17.3	123	66.5
лоши односи у породици	2.35	0.59	10	5.4	85	45.9	67	36.2
нешто друго	1.89	0.91	11	5.9	65	35.1	87	47.0

Као што се у табели може видети испитаници већину понуђених фактора процењују као важне у великој или осредњој мери. Као факторе који у највећој мери доприносе искоришћавању дечјег рада испитаници сматрају наркоманију, проституцију, алкоголизам, сиромаштво и психичке проблеме родитеља (већина испитаника ове факторе процењује као веома значајне). Следеће факторе већина испитаника сматра као осредње важне: непотпуне породице, необразованост родитеља, физичко здравље

родитеља, лоши односи у породици. Иако изванредан број испитаника неке од понуђених узрочника злоупотребе деце рада процењује као незначајне (у највећем броју случајева, тј. 18.9%, то се односи на необразованост родитеља), ни за један од фактора не може се рећи да је незначајан за већину испитаника. Важно је скренути пажњу да је тешко говорити о томе колико је велика разлика у процењеној важности ових фактора, нарочито када се узме у обзир то да нису сви испитаници давали одговоре за све понуђене категорије. Оно што се са сигурношћу може закључити јесте то да се сви наведени фактори по мишљењу наших испитаника могу сматрати важним узрочницима злоупотребе деце рада.

IV - Мере заштите и одговорност друштва

Превенција злоупотребе деце рада

Одговори испитаника:	Фреквенција	Проценти
образовање	88	47.6
чврсти закони и оштре казне за прекршиоце	113	61.1
запошљавање више стручњака и отварање више стручних институција	47	25.4
медијске кампање	59	31.9
смањење сиромаштва	112	60.5
побољшање стања у читавом друштву	122	65.9
нешто друго	3	1.6

Као најзначајније факторе превенције злоупотребе деце рада наши испитаници издвајају побољшање свеукупног стања у читавом друштву, смањење сиромаштва и увођење "чврстих закона и оштрих казни за прекршиоце". У нешто мањој, али ипак врло значајној мери издвојени су образовање, медијске кампање као и запошљавање већег броја стручњака тј. отварање већег броја стручних институција.

Одговорност за заштитицу од искоришћавања деце рада

Одговори испитаника:	Фреквенција	Проценти
Социјалне установе	34	18.4
Родитељи	85	45.9
Наставници	13	7.0
Друштво у целини	93	50.3
Влада и одговарајуће министарство	41	22.2
Стручњаци: педагози, психолози, социјални радници	31	16.8
Неко други	0	0.0

Испитаници као најодговорније виде друштво у целини и родитеље, а у много мањој мери политичке одлучиоце и релевантна министарства, установе социјалне заштите, професионалце и систем образовања (наставнике).

У својој основи политички одлучиоци, институције система и професионалци управо чине најзначајнији део 'друштва у целини', тако да може да се сматра да одрасли испитаници из опште популације препознају да највећу одговорност за заштиту од злоупотребе дечјег рада носи целокупан систем бриге о деци, а родитељи следствено својој улози деле ту одговорност са системом.

На који начин помоћи деци које су жртве искоришћавања дечјег рада?

На овом питању издвојило се шест категорија одговора (проценти за сваку од категорија одређени су у односу на укупан број испитаника, тј. 185 и у односу на број испитаника који је дао било који одговор на ово питање, тј. 84):

1. **Већим ангажовањем надлежних институција и стручњака** (ова категорија заступљена је са нешто мање од 15% одговора у односу на читаву популацију и са 30% одговора у односу на групу испитаника која је дала било који одговор на ово питање; у највећем броју случајева помиње се центар за социјални рад; такође, помиње се и надлежно министарство, а од стручњака углавном социјални радници и психолози).
2. **Финансијском помоћи или запослењем** (ова категорија заступљена је са нешто изнад 10%, тј. нешто изнад 20% одговора, зависно од референтног узорка; финансијска помоћ и запослење односе се како на децу тако и на родитеље).
3. **Едукацијом деце или родитеља** (ова категорија заступљена је са 10%, тј. 20% одговора; едукација деце тиче се како редовног школовања тако и других облика образовања).
4. **Санкционисањем понашања родитеља** (ова категорија појављује се, зависно од референтног узорка, у нешто испод 10%, тј. нешто испод 20% одговора; често се спомиње да је нужно донети рестриктивне законске одредбе како би се понашање родитеља успешније санкционисало; важно је поменути да је овде реч "родитељ" употребљена као замена за особу која је најодговорнија за једно дете, било да му је то биолошки родитељ или не).
5. **Општом променом у друштву и ангажовањем читавог друштва** (ова категорија заступљена је са нешто изнад 5%, тј. нешто испод 15% одговора).
6. **Усвојењем/смештањем деце у дом** (ова категорија заступљена је са испод 5%, тј. испод 10% одговора).

Са доста испод 5% тј. нешто испод 5% одговора (зависно од референтног узорка) заступљена је категорија **остало**.

Никакав одговор на ово питање није дало 55% свих испитаника.

Да ли мислите да бисте Ви нешто могли учинити или предложити што би могло да поправи њихов положај?

На овом питању могу се издвојити четири категорије:

1. **Контактирање надлежних установа** (ова категорија одговора заступљена је са нешто изнад 5% одговора у целом узорку испитаника и са 25% одговора у групи испитаника који су дали потврдан одговор на ово питање; најчешће навођена установа јесте центар за социјални рад).
2. **Друштвена акција** (ова категорија заступљена је са 5%, тј. 20% одговора, зависно од референтног узорка; овде се помиње придобијање медија за ову тему, учешће на политичким изборима и вршење притиска на доношење одговарајућих закона).
3. **Едукација деце** (ова категорија заступљена је са нешто испод 5%, тј. нешто изнад 15% одговора).
4. **Материјална помоћ** (ова категорија, као и претходна, заступљена је са нешто испод 5%, тј. нешто изнад 15% одговора).

Категорија **остало**, у читавом узорку, заступљена је у испод 5% одговора, док је у групи испитаника који су дали потврдан одговор на ово питање заступљена у нешто испод 10% одговора.

У 5%, тј. 20% одговора, зависно од референтног узорка, испитаници су на питање одговарали само са "да", не дајући додатна образложења.

У 25% укупног узорка (N=185) на ово питање дат је одговор "не"/"ништа" или "не знам".

Никакав одговор није дало 50% свих испитаника.

Резултати истраживања на узорку опште популације деце

Карактеристике узорка

Табела 1.

Школа	Фреквенција	Проенти
гимназија	88	43.6
средња стручна школа	114	56.4
Укупно	202	100.0

Табела 2.

Град	Фреквенција	Проенти
Београд	83	41.1
Нови Пазар	60	29.7
Зајечар	59	29.2
Укупно	202	100.0

Табела 3.

Пол	Фреквенција	Проенти
женско	93	46.0
мушко	107	53.0
Укупно	200	99.0

Табела 4.

Године испитаника	Фреквенција	Проенти
15	23	11.4
16	61	30.2
17	75	37.1
18	39	19.3
19	2	1.0
Укупно	200	99.0

Табела 5.

Место становања	Фреквенција	Проенти
село	28	13.9
насеље	35	17.3
периферија	74	36.6
центар	58	28.7
Укупно	195	96.5

I - Ставови према доприносу детета кућним пословима у породици

Колико у просечној породици у Србији данас деца помажу родитељима у раду?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Деца су превише заштићена и не раде ништа	28	13.9
Деца би могла да буду више укључена у кућне послове	90	44.6
Мислим да раде таман колико одговара њиховом узрасту и способностима	66	32.7
Деца су најчешће преоптерећена радом у кући	15	7.4
Укупно	199	98.5

Око једне трећине испитаника (33%) сматра да деца раде таман колико одговара њиховом узрасту и способностима. Највећи број ученика (45%), док 14% изражава став да су деца превише заштићена и не раде ништа. У најмањем броју случајева (7%) испитаници сматрају да су деца преоптерећена радом.

Шта је прихватљив облик децјег рада као помоћ породици која живи у сиромашћу?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Рад који им онемогућава да се цео дан играју или гледају ТВ	35	17.3
Рад који им онемогућава да ураде домаће задатке и науче школске лекције	15	7.4
Зарађивање џепарца током распуста	158	78.2
Рад у лошим условима (хладноћи, влажним просторијама, с пестицидима у пољопривреди, и слично)	9	4.5
Тражење новчане помоћи од других људи	3	1.5
Укупно	202	100.0

Упадљиво највећи број ученика (преко 2/3 - 78,2%) као најприхватљивији облик децјег рада сматра зарађивање џепарца током распуста. Мање од једне петине (17,3%) сматра да је прихватљиво дете укључити у "рад који им онемогућава да се цео дан играју или гледају ТВ". Тек 7% сматра оправданим рад који детету онемогућава да

уради домаће задатке. Процент оних који сматрају да је прихватљив рад детета у лошим условима (4,5%) и рад који подразумева тражење новчане помоћи од других (1,5%) је најнижи.

Колико времена дневно је прихватљиво зајослији деје у породици и шја би било адекватно да ради на одређеном узрасју?

Прихватљиви облици рада за деје узрасја од 5 година:

1. **Ништа** (41% испитаника или директно наводи "ништа" или на питање колико сати би деца требало да су запослена наводе 0 као одговор)
2. **Спремање играчака и личних ствари** (укупно 35% испитаника)
3. **Само игра** (10% испитаника)
4. **Одлазак у продавницу** (7% испитаника)
5. **Стицање радних навика кроз укључивање у било какве "ситне" активности или просто гледајући родитеље како раде** (5%).

Прихватљиви облици рада за деје узрасја од 9 година:

1. **Обављање кућних послова** (збирна категорија коју чине неспецификоване активности заједно са усисавањем, прањем судова и сл. - у читавом узорку појављује се у 35% случајева, односно 42% у групи испитаника који су одговорили на ово питање).
2. **Сређивање своје собе** (ова категорија појављује се у 30% случајева у целом узорку и 35% у оквиру групе која је дала било који одговор).
3. **Одлазак у продавницу** (категирија заступљена у 7% одговора у односу на цео узорак, односно 10% у односу на оне који су одговорили на питање).
4. **Само учење** (категирија заступљена у 10% одговора у односу на цео узорак, односно 13% у односу на оне који су одговорили на питање).

Прихватљиви облици рада за деје узрасја од 13 година:

1. **Обављање кућних послова** (збирна категорија која укључује:
 - а. неспецификоване одговоре - категорија заступљена у 30% одговора у односу на цео узорак, односно 40% у оквиру групе која је одговорила на ово питање
 - б. сређивање куће - нешто мање од 10%
 - ц. прање судова и спремање стола - око 5%
 - д. сређивање дворишта - око 5%
2. **Само учење** (категирија заступљена у 7% одговора у односу на цео узорак, односно 10% у односу на оне који су одговорили на питање)
3. **Сређивање своје собе** (ова категорија појављује се у 7% одговора укупно, односно 10% у категорији оних који су одговорили на питање)
4. **Одлазак у куповину** (категирија заступљена са нешто више од 5% одговора).

Прихватљиви облици рада за деје узрасја од 17 година:

1. **Обављање кућних послова** (неспецификована категорија заступљена са 25% одговора у односу на цео узорак, односно 30% у групи оних који су одговорили на питање)
2. **Зарађивање за џепарац** (ова категорија појављује се у 20% одговора у односу на

- цео узорак, односно 25% у подгрупи која је одговорила на питање)
- 3. Помагање родитељима/тежи послови** (категирија одговора која се не односи директно на помоћ у кући, заступљена у око укупно 20% одговора)
 - 4. Само учење** (категирија заступљена у око 10% одговора)

II - Распрострањеност и појавни облици злоупотребе дечјег рада према непосредном искуству испитаника

Да ли вам је познат̄ неки случај у коме деца раде̄ толико да̄ то омета̄ њихово школовање или им узима целокупно слободно време?

Две петине испитаника (39%) се изјашњава да лично зна за неки случај у коме деца раде толико да то омета њихово школовање/слободно време. Анализом садржаја понуђених примера могу се издвојити две категорије одговора на ово питање:

- 1. Тешки пољопривредни радови** (категирија заступљена са 40% одговора),
- 2. "Кућна послуга"** (укључује све одговоре који подразумевају обављање кућних послова на начин који превазилази уобичајену помоћ родитељима у домаћинству - категирија заступљена у 10% одговора).

Да ли ви лично зна̄те за неки конкрет̄ан случај у коме се̄ грубо искориш̄тава дечји рад?

Две петине испитаника (42%) је заокружило алтернативну "да" на овом питању. Њихови одговори могу се сврстати у следеће категорије:

- 1. Просјачење од стране ромске деце** (категирија заступљена у 42% одговора)
- 2. Проституција** (категирија заступљена у 13% одговора)

III - Информисаност и ставови о значају проблема дечјег рада

Информисаност̄ о̄ проблему

Да ли сте довољно упознати:	Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Не, веома мало знам о том проблему	1.00	52	25.7
Осредње сам упознат/а с тим проблемом	2.00	132	65.3
Веома добро сам упознат/а са тим проблемом	3.00	14	6.9
Укупно	Укупно	199	98.5

Релативно велик проценат (65%) ученика сматра да је осредње упознато с проблемом дечјег рада, док једна четвртина сматра да веома мало зна о овом проблему. Број испитаника који процењује да је веома добро упознат с проблематиком износи тек 7%.

Најадекватнији начини да се шири јавност ујозна с њроблемом

Одговори испитаника:	Фреквенција	Проценти
Преко телевизијских емисија у којима би стручњаци објашњавали проблем	71	35.1
Преко телевизијских емисија у којима би снимали децу чији се рад злоупотребљава	103	51.0
Дискусијом о законима који регулишу ову област у скупштини	26	12.9
Преко образовања у школама	51	25.2
Нешто друго	8	4.0
Укупно	202	100.0

Око 90% испитаника сматра да је друштво дужно да све људе боље упозна с проблемом дечјег рада, док око 7% сматра да је довољно да о томе буду информисани само стручњаци. Као најадекватнији начин да шири јавност више сазна о овој проблематици најчешће се јављају телевизијске емисије у којима би се приказивали конкретни случајеви злоупотребе дечјег рада (51%) и емисије у којима би стручњаци објашњавали проблем (35%). У нешто мањој мери (25%) школа се види као добар преносник информација, док су јавне дискусије о законима које регулишу ову област виђене у само 13% случајева као адекватан вид ширења нивоа информисаности.

Значај и распротрањеност њроблема дечјег рада

Распротрањеност код нас у односу на друге земље

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Више него у већини земаља	58	28.7
Као и у другим земљама	92	45.5
Мање него у већини земаља	44	21.8
Укупно	194	96.0

Нешто мање од половине укупног броја испитаника сматра да је злоупотреба дечјег рада у нашој земљи пођеднако заступљена као и у другим земљама. Мање од једне трећине је сагласно око тога да је тај проблем у нашој земљи мање заступљен, док нешто више од једне четвртине изражава уверење да се ми сусрећемо с тим проблемом чешће него друге земље.

Важност проблема злоупотребе децјег рада у нашем друштву данас

Одговори испитаника:	Фреквенција	Проценти
Није уопште важан	4	2.0
Важан је али имамо много важнијих проблема	23	11.4
Важан је поједнако као и други друштвени проблеми	100	49.5
То је један од проблема од највеће важности за наше друштво	71	35.1
Укупно	198	98.0

Половина испитаника процењује да је проблем злоупотребе децјег рада у нашем друштву поједнако важан као и сви остали друштвени проблеми. Око једне трећине (36%) то види као један од проблема од највеће важности, док најмање ученика сматра да имамо много важнијих проблема и да овај проблем уопште није важан.

Садржај и узроци злоупотребе децјег рада

Замољени да одговоре на питање ”који су по вама најчешћи облици децјег рада уопште?”, испитаници су дали одговоре који су се груписали око пет категорија (проценти за сваку од категорија одређени су у односу на укупан број испитаника који су одговорили на ово питање, а то је 180, тј. око 90%).

1. **Просјачење** (категирија заступљена у 50% одговора)
2. **Проституција** (категирија заступљена у 35% одговора)
3. **Крађа** (категирија заступљена са око 20% одговора)
4. **Друге незаконите радње** (продаја наркотика, препродаја крадених ствари и сл. - категорија заступљена у нешто мање од 10% одговора)
5. **Друго** (кућна послуга, порнографија, сеоски послови - категорија заступљена са око 5% одговора).

	Просек	Стд. Дев.	Ни мало		Осредње		У великој мери	
			Фрекв.	%	Фрекв.	%	Фрекв.	%
сиромаштво родитеља	2.32	0.62	16	7.9	98	48.5	77	38.1
алкохолизам родитеља	2.53	0.62	12	5.9	64	31.7	112	55.4
непотпуне породице	1.95	0.58	35	17.3	122	60.4	26	12.9
необразованост родитеља	1.97	0.66	42	20.8	104	51.5	37	18.3
психички проблеми родитеља	2.47	0.64	14	6.9	70	34.7	99	49.0
физичко здравље родитеља	2.22	0.66	24	11.9	95	47.0	64	31.7
наркоманија, проституција и сл.	2.69	0.61	14	6.9	29	14.4	141	69.8
лоши односи у породици	2.17	0.67	29	14.4	97	48.0	61	30.2
нешто друго	1.77	0.62	39	19.3	68	33.7	119	58.9

Као што се види у табели ученици већину понуђених фактора процењују као важне у великој или осредњој мери. Као факторе који у највећој мери доприносе искоришћавању дечјег рада испитаници наводе наркоманију, проституцију, алкохолизам, психичке проблеме и сиромаштво родитеља. Следеће факторе већина испитаника сматра као осредње важне: непотпуност породице, необразованост родитеља а затим физичко здравље родитеља и лоше односе у породици. Иако изван број ученика неке од понуђених узрочника злоупотребе дечјег рада процењује као незначајне (у највећем броју случајева су то необразованост родитеља - 21% и непотпуност породице - 17%), у целини посматрано ни за један од фактора се не може рећи да је незначајан за већину испитаника.

IV - Мере заштите и одговорност друштва

Превенција злоупотребе дечјег рада

Одговори испитаника:	Фреквенција	Проценти
образовање	115	56.9
чврсти закони и оштре казне за прекршиоце	132	65.3
запошљавање више стручњака и отварање више стручних институција	66	32.7
медијске кампање	43	21.3
смањење сиромаштва	102	50.5
побољшање стања у читавом друштву	116	57.4
нешто друго	10	5.0
Укупно	202	100.0

Као најзначајније факторе превенције злоупотребе дечјег рада ученици издвајају увођење 'чврстих закона и оштрих казни за прекршиоце', побољшање стања у читавом друштву, образовање и смањење сиромаштва. У нешто мањој мери, али ипак врло значајној, издвојени су запошљавање више стручњака и отварање више институција, као и медијске кампање.

Одговорност за заштиту од искоришћавања дечјег рада

Одговори испитаника:	Фреквенција	Проценти
Социјалне установе	43	21.3
Родитељи	126	62.4
Наставници	13	6.4
Друштво у целини	77	38.1
Влада и одговарајуће министарство	54	26.7
Стручњаци: педагози, психолози, социјални радници	38	18.8
Неко други	3	1.5
Укупно	202	100.0

Ученици у нашем узорку као најодговорније виде родитеље, друштво у целини и владу (политичке одлучиоце) тј. одговарајућа министарства. У много мањој мери су то установе социјалне заштите, стручњаци и наставници.

На који начин ћемоћи деци које су жртве искоришћавања дечјег рада?

На овом питању издвојило се пет категорија одговора (проценти за сваку од категорија одређени су у односу на укупан број испитаника, тј. 202, и у односу на број испитаника који је дао било који одговор на ово питање, тј. 138):

1. **Ангажовањем надлежних институција и стручњака** (ова категорија појављује се у 20% одговора гледано у односу на читав узорак или у 30% одговора гледано у односу на групу испитаника која је дала било који одговор на ово питање; од надлежних институција овде се помињу центар за социјални рад, институције за збрињавање деце и у мањем броју министарство; од стручњака помињу се социјални радници и психолози).

2. **Кажњавањем налогодаваца и доношењем рестриктивних закона** (ова категорија појављује се у 15% одговора свих испитаника или у нешто изнад 20% одговора оних испитаника који су дали било који одговор на ово питање).

3. **Рад са родитељима** (ова категорија појављује се у нешто испод 15% одговора свих испитаника или у 20% одговора оних испитаника који су дали било који одговор на ово питање; овде се помиње разговор с родитељима и покушај да се тим разговором промени њихов став према раду деце; овим се, такође, истиче општи став да је породично васпитање кључни фактор понашања деце; у неколико случајева помиње се и помоћ родитељима у виду запослења па се ова категорија може разматрати и у склопу наредне; ипак, због веће прегледности одговора испитаника ове категорије су посебно разматране).

4. **Смањењем сиромаштва** (заступљеност ове категорије поједнака је као и заступљеност претходне; овде се пре свега мисли на финансијску помоћ деци; такође, сматра се да је сиромаштво кључни фактор злоупотребе дечјег рада).

5. **Едукацијом деце** (ова категорија појављује се у нешто изнад 5% одговора свих испитаника или 10% одговора оних испитаника који су дали било који одговор на ово питање; овде се првенствено мисли на школовање деце, али се помиње и едукација изван школе, тј. разговори с децом и развијање свести те деце о њиховим правима).

6. Категорија **остало** појављује се у 5% случајева у читавом узорку или у испод 10% случајева у групи испитаника који су дали одговор на ово питање.

30% испитаника није дало одговор на ово питање (две трећине ових испитаника простор за одговор оставља потпуно празним, док једна трећина одговара са "не знам"). У само пар случајева испитаници су одговорили да нема никаквог начина да се помогне овој деци.

Да ли мислите да бисте Ви нешто могли учинити или предложити што би могло да поправи њихов положај?

На ово питање одговор је дало 140 испитаника.

Око 20% од тог броја наводи да би **не би помогло без објашњења зашто тако мисли**. Још 20% испитаника наводи да **не би помогло али као образложење за такав свој став даје своју недовољну стручност, своје године и то да ангажовањем њих као појединаца ништа не би било постигнуто, тек се ангажовањем читавог друштва могу произвести ефекти сматрају ови испитаници**.

Око 15% испитаника наводи јасно да би се **лично ангажовало на овом проблему**. Једна четвртина ових испитаника каже да би помогла ако би им неко рекао како.

Такође је значајна и наредна категорија одговора заступљена са око 10% која садржи **предлоге за решење у виду превентивног рада - програма, медијских кампања едукација у школи**. Следећих 10% одговора садржи предлоге у виду **активирања надлежних институција, увођењу и поштовању закона**. Посебну категорију, заступљени са мање од 10%, чине предлози у којим се говори да се тек **ангажовањем друштва у целини може "нешто урадити"**. Остали одговори су предлози за кажњавање родитеља, одвајање деце од њих.

Резултати истраживања на узорку ромске популације одраслих

Карактеристике узорка

Табела 1. Пол

Пол	Фреквенција	Проценти
женско	68	59.1
мушко	47	40.9
Укупно	115	100.0

Табела 2. Тип насеља

Тип насеља	Фреквенција	Проценти
село	25	21.7
насеље	17	14.8
периферија	49	42.6
центар	24	20.9
Укупно	115	100.0

I - Ставови према доприносу детета кућним пословима у породици

Колико у просечној породици у Србији данас деца помажу родитељима у раду?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Деца су превише заштићена и не раде ништа	12	10.4
Деца би могла да буду више укључена у кућне послове	46	40.0
Мислим да раде таман колико одговара њиховом узрасту и способностима	38	33.0
Деца су најчешће преоптерећена радом у кући	17	14.8
Укупно	113	98.3

Око једна трећина испитаника (34%) сматра да деца раде таман колико одговара њиховом узрасту и способностима. Две петине (40%) испитаника из ромске групе сматра да би деца требала више да раде у породици него што то чине сада, док 15% сматра да су деца оптерећена радом. Једна десетина (11%) износи став да су деца превише заштићена и не раде ништа.¹

¹ Овде се поставља питање да ли су испитаници схватили да се ради о њиховој породици и њиховој деци, па су због страха од негативних последица хтели да улепшају стварну слику ствари.

Колико времена дневно је прихватљиво зајослији деце у породици и шта би било адекватно да ради на одређеном узрасју?

Испитаници из узорка изражавају сагласност око тога да са порастом узраста треба да расте и дужина дневног укључивања детета у кућне послове. На узрасту од 5 година испитаници сматрају да је у просеку прихватљиво дете ангажовати око пола сата дневно, док на узрасту од 9 година то време расте на 1 сат и 30 минута. Према мишљењу наших испитаника тринаестогодишњаке је сасвим оправдано укључити у кућне послове у трајању преко 2 сата и 30, док седамнаестогодишњак треба да ради преко 5 сати дневно.

Прихватљиви облици рада за деце узрасја од 5 година:

1. **Сређивање својих играчака** (ова категорија појављује се у 10% у читавом узорку, односно код 26% одраслих који су дали одговор на ово питање)
2. **Кућни послови** (категорија заступљена у 9% у укупном узорку, односно 24% у категорији који се слажу да деца на овом узрасту треба да се укључе у кућне послове)

Прихватљиви облици рада за деце узрасја од 9 година:

1. **Кућни послови** (категирија заступљена у 19% одговора у укупном узорку, односно 47% оних којих су одговорили на ово питање; укључује прање судова, усисавање, куповину, бацање смећа, цепање дрва...)
2. **Сређивање личних ствари/простора** (категирија заступљена у 10% одговора у укупном узорку, односно 26% оних којих су одговорили на ово питање; категорија обједињује скупљање играчака, самостално облачење, намештање свог кревета, слагање својих књига...)
3. **Само обавезе у вези са школом** (категирија заступљена у 8% одговора у целом узорку, односно 19% у групи која је одговорила на ово питање).

Прихватљиви облици рада за деце узрасја од 13 година:

1. **Кућни послови** (категирија заступљена у 44% одговора од укупног броја испитаника је дало овај тип одговора, односно 96% у односу на оне који су одговарали на овај тип питања)
2. **Само обавезе у вези са школом** (категирија заступљена у 7% одговора у односу на целокупан узорак, односно 15% у подгрупи која је одговарала на ово питање)

Прихватљиви облици рада за деце узрасја од 17 година:

1. **Треба да се запосли** (категирија одговора заступљена у 26% у целокупном узорку, односно 44% оних који су одговорили на ово питање)
2. **Кућни послови** (категирија заступљена са 19% у целокупном узорку, односно 32% у подгрупи која је одговорила на ово питање)
3. **Треба да учи** (категирија заступљена са 10% у целокупном узорку, односно 18% у подгрупи која је одговорила на ово питање).

Ако су родитељи у ишешкој материјалној ситуацији да ли је у реду да деца раде више, макар и науштрб својих других обавеза?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Да, сасвим је у реду	29	25.2
Углавном је у реду	34	29.6
Углавном није у реду	25	21.7
Никако није у реду	26	22.6
Укупно	114	99.1

Више од половина испитаника укупно сматра да је у реду (сасвим - 25,2%, углавном - 29,6%) да у условима тешке материјалне ситуације у породици деца раде више макар и на штрб својих других обавеза. Нешто више од једне петине (22,6%) то у потпуности не одобрава, односно готово иста пропорција (21,7%) сматра да то углавном није у реду.

У условима повољних материјалних могућности породице шта би по вашем мишљењу деца одабрала?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Сви би пре одабрали школу	29	25.2
Већина би одабрала школу	34	29.6
Пола би одабрало школу а пола посао	25	21.7
Већина би одабрала посао	26	22.6
Сви би пре одабрали посао	26	26
Укупно	114	99.1

Око једне трећине испитаника укупно сматра да би деца у условима повољних материјалних могућности породице између школе и посла изабрали посао (15% - сви би одабрали посао, 14% - већина би одабрала посао). Нешто мање од једне трећине укупно сматра да би се деца одређивала за школу (11% - сви би одабрали школу, 17% - већина би одабрала школу), док највећи проценат (43%) сматра да би пола деце одабрало посао а пола школу.

II - Распрострањеност и појавни облици злоупотребе дечјег рада према непосредном искуству испитаника

Да ли вам је познат неки случај у коме деца раде толико да њо омета њихово школовање или им узима целокупно слободно време?

Нешто мање од једне половине испитаника (46%) изјављује да лично зна за неки случај у коме деца раде толико да то омета њихово школовање/слободно време. Понуђени одговори групишу се око 3 категорије:

1. **Директна помоћ у остваривању прихода** (најзаступљенији тип одговора - скупљање гвожђа и старог папира, продаја на улици или пијаци)
2. **Рад у/око домаћинства** (рад око стоке/домаћих животиња)
3. **Нелегалне активности** (прошење, крађа)

Да ли вам је познат неки случај у коме се ГРУБО искоришћава дечји рад?

Две петине испитаника (41,7%) изјављује да лично зна за пример грубог искоришћавања дечјег рада. Понуђени одговори могу се разврстати у 3 категорије:

1. **Организовано прошење** (најзаступљенији тип одговора)
2. **Физички рад** (ношење гајби на пијаци, чишћење, скупљање гвозда и папира...)
3. **Криминалне радње** (крађа и проституција)

Шта најчешће раде деца у ВАШОЈ околини?

Категорија одговора	Проценти
Физички рад	29
Играју се	25
Иду у школу	23
Кућни послови	8

III - Проблематика злоупотребе дечјег рада уопште

Садржај и узроци злоупотребе дечјег рада

Замољени да одговоре на питање ”који су по вама најчешћи облици дечјег рада уопште/који рад детета сматрате злоупотребом?”, испитаници су дали одговоре који су се груписали око 4 категорије:

1. **Прошење** (категорија заступљена у 23% одговора)
2. **Физички рад** (скупљање гвожђа и папира, продаја на улици и пијаци, прање кола, рад на грађевини - категорија заступљена у 18% одговора)
3. **Криминалне радње** (крађа, проституција - категорија заступљена у 8% одговора)
4. **Забрана одласка у школу** (категорија заступљена у 5% одговора)

Узроци искоришћавања дечјег рада

	Просек	Стд. Дев.	Ни мало		Осредње		У великој мери	
			Фрекв.	%	Фрекв.	%	Фрекв.	%
сиромаштво родитеља	2.53	0.66	7	6.1	24	20.9	49	42.6
алкохолизам родитеља	2.32	0.73	12	10.4	29	25.2	37	32.2
непотпуне породице	2.26	0.73	12	10.4	29	25.2	31	27.0
необразованост родитеља	2.32	0.74	12	10.4	26	22.6	36	31.3
психички проблеми родитеља	2.47	0.67	8	7.0	26	22.6	45	39.1
физичко здравље родитеља	2.58	0.52	1	0.9	30	26.1	46	40.0
наркоманија, проституција и сл.	2.41	0.78	12	10.4	16	13.9	40	34.8
лоши односи у породици	2.46	0.69	8	7.0	23	20.0	41	35.7
нешто друго	2.03	0.77	9	7.8	14	12.2	10	8.7

Као што се у табели може видети, испитаници већину понуђених фактора процењују као важне у великој или осредњој мери. Као факторе који у највећој мери доприносе искоришћавању дечјег рада испитаници издвајају сиромаштво родитеља, физичко здравље родитеља, лоше односе у породици, психичке проблеме и алкохолизам родитеља.

IV - Мере заштите и одговорност друштва

Одговорности за заштити од искоришћавања дечјег рада

На овом питању су се издвојиле три главне категорије одговора:

1. **Државне, и недржавне институције** (влада, просвета, полиција, црвени крст, УНИЦЕФ... - категорија заступљена у 52% одговора)
2. **Стручњаци** (социјални радници, психолози - категорија заступљена у 19% одговора)
3. **Родитељи** (категорија заступљена у 18% одговора)

На који начин помоћи деци која су жртве искоришћавања дечјег рада?

Одговори испитаника груписали су се око 4 категорије:

1. **Школовање** - 30% одговора. Одговори су се односили на то да децу треба школовати, а често је том одговору придруживан и одговор да им треба омогућити запослење.
2. **Материјална подршка** (деци и њиховим родитељима) - 16% одговора.

3. **”Психолошка” подршка** - 14% одговора. Ту припадају одговори типа да је тој деци потребна љубав и пажња, помиње се и помоћ социјалних радника и психолога кроз разговор са децом и родитељима...
4. **Одузимање деце од родитеља**, и њихово смештање у домове, хранитељске породице, или код неких рођака - 10% одговора.

Да ли мислите да бисте Ви нешто могли учинити или предложити што би могло да поправи њихов положај?

Експлицитан одговор ”НЕ”, навело је 18% испитаника.

Неспецификован одговор ”ДА”, навело је 7% испитаника.

Конкретнији одговори који се тичу тога шта би се могло учинити или само предложити били су следећи:

1. **Школовање** - 16% испитаника сматра да би се омогућавањем школовања, а самим тим и бољег запослења, могао побољшати живот ове деце.
2. **”Психолошка” помоћ** - 12% одговора. Ово није потпуно хомогена категорија - у њу смо сврстали одговоре који се тичу пружања љубави тој деци, разговора са децом и родитељима, едукације у циљу смањивања предрасуда у друштву, итд.
3. **Материјална помоћ** - 11% одговора.

Резултати истраживања на узорку ромске популације деце

Карактеристике узорка

Табела 1. Пол детета

Пол	Фреквенција	Проенти
женско	28	36.4
мушко	49	63.6
Укупно	77	100.0

Табела 2. Године

Године испитаника	Фреквенција	Проенти
13	2	2.6
14	34	44.2
15	23	29.9
16	13	16.9
17	3	3.9
18	1	1.3
Укупно	76	98.7

Табела 3. Разред у школи

Разред у школи	Фреквенција	Проенти
1	5	6.5
2	1	1.3
3	4	5.2
4	8	10.4
5	1	1.3
6	13	16.9
7	6	7.8
8	37	48.1
Укупно	76	98.7

Табела 4. Године поласка у школу

Године	Фреквенција	Проенти
7	39	50.6
8	15	19.5
9	1	1.3
10	3	3.9
12	7	9.1
13	4	5.2
14	4	5.2
15	2	2.6
Укупно	75	97.4

Да ли сви у њивојој породици, и одрасли и деца, треба нешто да зараде?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Да	41	53.2
Не	36	46.8
Укупно	77	100.0

Више од половине испитаника (53,2%) изјављује да у њиховим породицама и деца и одрасли треба нешто да зараде.

Да ли ТИ мораш нешто да радиш да би зарадио/ла за себе и породицу?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Да	24	31.2
Не	52	67.5
Укупно	76	98.7

Једна трећина испитаника (31,2%) изјављује да лично мора нешто да ради да би зарадио/ла за себе и породицу.

Колико година си имао/ла када си почео/ла да радиш?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти у односу на укупан узорак	Проценти у односу на групу која извештава да ради
7	1	1.3	4.17
8	1	1.3	4.17
9	1	1.3	4.17
10	5	6.5	20.83
11	3	3.9	12.50
13	3	3.9	12.50
14	7	9.1	29.17
15	3	3.9	12.50
Укупно	24	31.2	100.01

Највећи проценат испитаника (29,17%), готово једна трећина изјављује да је почео са радом на узрасту од 14 година, док једна петина (20,81%) као годину почетка рада наводи 10. По 12,5% извештава да су почели са радом на узрастима 11, 13 и 15 година. Најмањи проценат (по 4,17%) је почео да ради на узрасту 7, 8 односно 9 година.

Шта си радио/ла када си њочео/ла да радиш?

У групи испитаника који изјављују да морају нешто да раде да би зарадили за себе и породицу (31,2%) и који су дали опис послова, издвајају се следеће категорије одговора:

1. **Посао продавца** (на пијаци, ”код Кинеза” - категорија заступљена у 50% одговора)
2. **Чистачи улица, разношење робе** (категорија заступљена у 20% одговора)

Колико ти је тај рад њешко њадао?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
био је лак и забаван	13	54.17
био је помало тежак	9	37.5
био ми је јако тежак и једва издржљив	2	8.33
Укупно	24	100.0

Да ли њосијоји разлика између њослова које раде девојчице и дечаџи?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Да	67	87.0
Не	10	13.0
Укупно	77	100.0

Највећи број испитаника (87,0%) сматра да постоји разлика између послова које раде девојчице и дечаџи.

Шта најчешће раде ДЕВОЈЧИЦЕ и ДЕЧАЦИ из ТВОЈЕ ОКОЛИНЕ (које њознајеш или оне за које си чуо/ла)?

ДЕВОЈЧИЦЕ - око 20% испиџаника њознаје неку своју вршњакињу која ради

1. **Иду у школу** - одговор који наводи 40% испитаника
2. **Раде кућне послове** - одговор који наводи 30% испитаника
3. **Плаћени послови** - одговор који наводи 15% испитаника (продавање робе, рад у градској чистоћи)

ДЕЧАЦИ - око 35% испиџаника њознаје неког свог вршњака који ради

1. **Иду у школу** - одговор који наводи 30% испитаника
2. **Плаћени послови:**
 - а. **Продаја** (на пијаци, ”код Кинеза”, у фирми...) - одговор који наводи 15% испитаника

б.Физички послови (рад у градској чистоћи, прање стакала, грађевински послови...)

3. **Незаконите радње** - одговор који даје 5% испитаника (продаја дроге)

4. **Раде и иду у школу** - одговор који даје 5% испитаника.

Око две петине испитаника (41,6%) процењује да би се пола њихових другова и познаника определило за школу, а пола за посао. Само 3,9% изражава уверење да би сви одабрали посао, односно 7,8% је уверења да би већина одабрала посао. Једна четвртина (19,5%) је уверена да би сви пре одабрали школу, односно 27.3% сматра да би већина одбрала школу.

Колико година имају најмлађа деца за коју ти знаш која нешто раде?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
4	1	2.08
7	4	8.33
8	5	10.42
9	4	8.33
10	7	14.58
11	1	2.08
12	4	8.33
13	5	10.42
14	5	10.42
15	7	14.58
16	2	4.17
17	1	2.08
18	2	4.17
Укупно	48	99.99

Према исказима наших испитаника међу онима које они знају да нешто раде највише има десетогодишњака (14,58%) и петнаестогодишњака (14,58%), а затим с процентом од 10,42% су заступљена деца узраста од осам, тринаест и четрнаест година. У нешто мањој мери (8,33%) су заступљена деца узраста од седам, девет и дванаест година.

Да ли постоје разлике у ономе шта раде млађа и старија деца за коју ти знаш?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Да	56	72.7
Не	20	26.0
Укупно	76	98.7

Највећи проценат испитаника (72,7%) је сагласан око тога да постоје разлике у томе шта раде млађа и старија деца.

Одговори на питање ШТА РАДЕ млађа, односно, старија деца били су прилично неспецифични тако да се могу издвојити само две групе формулација:

1. старија деца раде теже послове (15% испитаника) а млађа деца раде лакше послове (10%)
2. Млађа деца - просјачење, сакупљање старог папира (одговор који је детаљније дало нешто више од 5% испитаника).

Када би могао да бираш, *шћа* би *пре* изабрао/ла - *посао* или школу?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Школа	71	92.2
Посао	6	7.8
Укупно	77	100.0

Готово сви испитаници (92,2%) би се између посла и школе определили за школу.

***Шћа* мислиш да би већина *твојих* другова и *познаника* Рома *пре* одабрала?**

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Сви би пре одабрали школу	15	19.5
Већина би одабрала школу	21	27.3
Пола би одабрало школу а пола посао	32	41.6
Већина би одабрала посао	6	7.8
Сви би пре одабрали посао	3	3.9
Укупно	77	100.0

Резултати истраживања на узорку деце у хранитељским породицама

Карактеристике узорка

Табела 1. Године испитаника

Године	Фреквенција	Проценти
12	2	3.9
13	4	7.8
14	13	25.5
15	13	25.5
16	5	9.8
17	16	11.8
18	3	5.9
19	2	3.9
20	1	2.0
Укупно	49	96.1

Табела 2. Полна структура

Пол	Фреквенција	Проценти
женско	26	51.0
мушко	20	39.2
Укупно	46	90.2

Табела 3. Године при доласку у хранитељску породицу

Године	Фреквенција	Проценти
1	8	15.7
2	11	21.6
3	10	19.6
4	3	5.9
5	3	5.9
6	3	5.9
7	3	5.9
8	2	3.9
9	1	2.0
10	2	3.9
11	1	2.0
14	1	2.0
17	1	2.0
Укупно	49	96.1

Просечно часова дневно за учење

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
1	14	27.5
2	17	33.3
3	6	11.8
4	6	11.8
5	1	2.0
12	1	2.0
Укупно	45	88.2

Највећи проценат испитаника (33.3%, једна трећина) просечно дневно учи 2 сата, а нешто мање (27.5%) само један сат. Три сата дневно у просеку учи 11.8%, односно исти тај проценат извештава да просечно учи 4 сата дневно.

Просечно часова дневно слободног времена

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
2	4	7.8
3	4	7.8
4	6	11.8
5	6	11.8
6	5	9.8
7	2	3.9
10	2	3.9
22	1	2.0
24	12	23.5
Укупно	42	82.4

Напомена:

Ако се узме у обзир просечно време које дете проводи у школи и искази о просечном времену дневно потребном за учење, последње три категорије (10, 22 и 24 сата) не могу се сматрати релевантним и поузданим одговорима те се изузимају из анализе. Недовољно је јасно да ли испитаници нису добро схватили питање или нису одговарали искрено.

Испитаници најчешће извештавају да имају 4 (11,8%), односно 5 сати (11,8%) слободног времена. Нешто је мање оних који имају 6 сати (9,8%),односно само 2 (7,8%) или 3 сата слободног времена (7,8%).

Просечно часова дневно рада у породици

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
0	6	11.8
1	11	21.6
2	11	21.6
3	10	19.6
4	3	5.9
5	1	2.0
Укупно	42	82.4

Највећи број испитаника извештава о томе да просечно дневно у породици раде један (21,6%) односно 2 сата (21,6%). Нешто је мање оних који дневно раде 3 сата (19,6%), односно оних који извештавају да не раде уопште (11,8%). Најмање је оних који дневно раде 4 (5,9%), односно 5 сати (2,0%).

Које њослове најчешће обављаиш?

- 1. Кућни послови - 76%** деце је навело да обавља различите кућне послове. Најчешће навођени одговори су брисање прашине, усисавање, одлазак у продавницу, прање судова, сређивање своје собе...
- 2. Пољопривредни радови - 20%** деце изјављује да су укључени у послове на њиви или башти (копање).
- 3. Радови око стоке и живине - 14%** деце обавља послове који се тичу храњења домаћих животиња и чишћења стаја. Послове из ове категорије, као што ће се видети и касније, деца процењују као најтеже.
- 4. Дворишни послови - 14%.** Овде спадају физички нешто тежи послови као што су кошење траве и цепање дрва.

У ком сједењу њослови које радим у кући уиичу на учење?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Уопште не утичу	40	78.4
Понекад ме преморе тако да ми није до учења	3	5.9
Често ме преморе да не могу да учим	1	2.0
Свакодневно ми ометају учење	4	7.8
Укупно	48	94.1

Највећи проценат испитаника изјављује да послови које ради у кући уопште не утичу (не ометају) на учење (78,4%). Процент оних који су понекад преморени тако да им није до учења је 5,9%, док је свеукупно скоро једна десетина деце често (2,0%) или свакодневно (7,8%) у прилици да не може да учи због оптерећења пословима у домаћинству.

Да ли се њихово учење неке обавезе кажњава и како?

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Не	33	73.33
Да	12	26.67
Укупно	45	100.0

Највећи проценат испитаника (73,33%) изјављује да се у оквиру хранитељске породице посебно не кажњава пропуст у извршавању обавеза у домаћинству, док једна четвртина (26,67%) има искуство кажњавања. Тип кажњавања групише се у 3 категорије:

1. **Вербални прекор, критиковање** (најдоминантнији облик)
2. **Понављање лоше обављеног посла** / притисак да се необављено уради
3. **Физичко кажњавање**

Процена количине обавеза / њихова у односу на другу децу у њиховој породици

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Обавезе су ми мање од обавеза друге деце	17	40.48
Отприлике истог нивоа	20	47.62
Моје обавезе су веће него обавезе друге деце у породици	5	9.52
Укупно	42	94.1

Нешто мање од половине испитаника (47,62%) процењује да су његове/њене обавезе отприлике истог нивоа као и обавезе друге деце у породици, а две петине (40,48%) сматра да су обавезе мање од обавеза друге деце. Свако девето дете (9,52%) изјављује да има обавезе које су веће него обавезе друге деце у породици.

Процена количине обавеза / њихова у односу на другу децу у широј околини

Одговори испитаника	Фреквенција	Проценти
Обавезе су ми мање од обавеза друге деце	22	43.1
Отприлике истог нивоа	18	35.3
Моје обавезе су веће него обавезе друге деце	6	11.8
Укупно	46	90.2

Једна трећина испитаника (35,3%) види своје обавезе као мање у односу на другу децу из шире околине, две петине (43,1%) чак сматра да су им обавезе мање. Свако дванаесто дете (11,8%) процењује да су његове/њене личне обавезе веће него обавезе друге деце у широј околини.

Које су њихове обавезе за које сматраш да су веће / другачије од друге деце?

У категорији оних који сматрају да раде више него друга деца, одговори се групишу у две категорије:

1. пољопривредни радови
2. радови око стоке и/или живине

Знаш ли неку децу која раде много за своју породицу и због тога не могу да испуне своје обавезе везане за школу или немају нимало слободног времена?

Укупно 16% деце изјавило је да зна такву децу. Садржај њихових одговора опет указује на: 1. учешће у пољопривредним радовима и 2. радове око стоке и/или живине.

Додатна тумачења

Анализи резултата у великој мери су допринеле и импресије истраживача из директног контакта с децом и спонтаних вербализација које су биле бележене. Наиме, специфичност положаја у коме се налазе деца у хранитељским породицама налаже опрез у интерпретацији добијених резултата. Постоји основана бојазан да добијени одговори не одражавају у потпуности реалност с обзиром на следеће:

- у доживљају већине деце у хранитељским руралним породицама на неки начин представља (научену) нормалност ситуација у којој нпр. одмах након доласка из школе одлазе у шталу или у поље па тек након вечере имају времена за учење. С тог аспекта они и немају свест о томе да немају довољно слободног времена тј. времена за одмор, игру и рекреацију. Илустрација овог става је и податак да чак **80% изјављује да им обавезе у домаћинству не представљају никакав проблем, АЛИ када су питани чиме би волели да се баве када би имали мање посла у кући чак 45%** испитаника наводи широк спектар активности које заправо указују да су им због укључивања у послове домаћинства ускраћене могућности за бављење спортом, дружење са вршњацима, ваннаставне активности, бављење хобијем итд.
- тенденција давања социјално пожељних одговора може бити последица страхова везаних за свој положај у хранитељској породици и односа са хранитељима. Илустрација оваквог тумачења је и податак да је само **16% испитаника изјавило да у оквиру хранитељске породице има чланова (најчешће ”маме” и ”баке”) који их ”штите”**. Питање је колико је сама анкетна ситуација обезбедила довољно добар однос поверења и гаранције да оно што је речено неће имати негативан утицај на дете.
- положај детета које је смештено у хранитељску породицу која већ има властиту децу може у значајној мери бити обојен потребом да се кроз послушност ”осигура” своја позиција и обезбеди наклоност. То може да се илуструје податком да 65% никада не избегава своје обавезе, а 24% то чини врло ретко и да им само у 4% случајева те обавезе падају тешко (што је у директној диспропорцији са процентима везаним за процену колико им то омета учење, слободно време или колико сматрају да друга деца раде).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364 . 4 : 331 . 1 - 053 . 2 / . 6 (497 . 11)

349 . 24 - 053 . 2 / . 6 (497 . 11)

342 . 734 - 053 . 2 / . 6

341 . 231 . 14 - 057 . 112 / . 118 - 053 . 2 / . 6

ДЕЧЈИ рад у Србији ; анализа
законодавстава , праксе и појавних облика
дечјег рада / аутори Ранка Вујовић . . . [и
др.] . - (Београд : Центар за права детета ,
2006 (Београд : Дедрапласт) . - 84 стр . :
табеле ; 23 цм . - (Истраживања / [Центар
за права детета])

Тираж 1.800. - Напомене и библиографске
референце уз текст.

ISBN 86 - 83109 - 35 - 6

1. Вујовић, Ранка

а) Дечји рад - Истраживање - Србија

COBISS.SR-ID 128516364